

Vladimir Bukovskij

A vítr se vrací

Příběh disidenta

Vladimir Bukovskij

A vítr se vrací
Příběh disidenta

obálka © ČTK (foto), 2010

copyright © Vladimír Bukovskij, 1978

ISBN: 978-80-7207-864-6 (VOLVOX GLOBATOR)

ISBN: 978-80-7207-899-8 (e-book pdf)

ISBN: 978-80-7207-900-1 (e-book pub)

ISBN 978-80-87211-72-4 (Ústav pro studium totalitních režimů)

Říká se, že když se potápěč rychle vynoří z hlubiny na hladinu, může umřít. Nebo si přinejmenším přivodí nemoc, kdy se pění krev v žilách a člověka to trhá zevnitř. Něco podobného se mi stalo jednoho temného prosincového rána ve Vladimíru.

Začínal normální vězeňský den, další v nekonečné řadě jednotvárných vězeňských dnů. V šest hodin, jak je zvykem, prošel kolem cel bachař, mlátil klíči o dveře a chraplavým hlasem křičel: „Bu-dí-ček! Bu-dí-ček! Bu-dí-ček!“ V šedivém přitími na celách se zavrtěli muklové, nechtělo se jim vylézat ze svých pytlů, nechtělo se jim vymotávat ze všech těch dek, vaťáků a bund, do kterých se zabalili. Jdi s tím svým budíčkem do hajzlu!

Zahřímal reproduktor. Vítězoslavně, zrovna jako při vojenské přehlídce na Rudém náměstí, zazněla hymna Sovětského svazu. Krucinál, zase jsme tu bednu zapomněli večer vypnout. „Hovoří Moskva! Dobré ráno, soudruzi! Ranní rozcvičku začínáme chůzí na místě.“ Krucinál, musíme to rychle vypnout. Chůzí na místě začíná v téhle zemi každý den. Zimní ráno přichází i na svobodě jako s těžkou kocovinou, ale ve vězení je to ještě horší. Ve vězení snad neexistuje odpornější denní doba. Nechce se nám žít a ten den, co nás čeká, nám připadá jako hotové prokletí. Ne nadarmo se ve staré vězeňské písni zpívá:

Ráno se vzbudíš, město ještě spí.
Vězení nespí, je dávno na nohou.
A srdce ubohé tak zabolí,
jak ožehlé bleskem, co projel tmou.

Po zasněženém dvoře projel hrkající „vězeňský teréňák“ – vozík s bandaskami, na kterém se rozváží snídaně do všech bloků. Je slyšet, jak personál dole vykládá bandasky, vleče je do patra a bouchá s nimi o zem. Cvakají okýnka na výdej stravy, fukají misky a hrnky. Ovesná kaše je řídká a vychladlá. Ještě že nám nalévají aspoň horkou vodu, tu neocenitelnou božskou tekutinu. Kdesi už vzplanula první hádka a létají nadávky – že by někomu nepřivezli kaši? Celé osazenstvo jedné cely mlátí miskami o dveře. Pozdě, mají smůlu, snídaně už se na vozíku, s vrzáním a hřměním jako při nějaké bitvě, přesunula po chodbě mnohem dál, skoro až na konec. Kdo ti teď uvěří, jak dokážeš, že jsi kaši dostal nebo nedostal? Měl jsi strčit misku do okýnka, dokud bylo otevřené.

Obyčejně jsem si po snídani opakoval anglická slovíčka, která jsem si vypsal předešlý večer. Opakoval jsem si je dvakrát denně – ráno a před večerkou. To jsem měl místo rozcvičky, místo chůze na místě, abych si rozpohyboval mozek. Později, během dne, jsem se pouštěl do složitějších úkolů. Právě jsem si sedl na palandu se slovníčkem a skrčil jsem si pod sebe nohy, když se otevřelo okýnko ve dveřích: „Desítka! Odchod! Všechny věci s sebou!“ To mi tak ještě chybělo. Právě mi tedy začal prokletý den. Posbírat všechny svoje věci, vláčet se na nové místo, zabydlet se tam – tak to jsem přišel o celý den učení! Kam mě asi povedou? Ty krysy člověku nikdy nic neřeknou, věčně jsou tajemní jako černá truhla.

„Hej, veliteli, veliteli! Máme si vzít i prostěradlo? A matraci? A nádobí?“ Tohle je součást naší průzkumné strategie. Když s matrací, tak nás povedou na jiné patro v téhle budově. Když bez matrace, tak někam úplně jinam. Ale kam? A jestli mám jít i s prostěradlem, tak to znamená přesun do budovy č. 1 nebo č. 3, protože v budově č. 2 vydávají vlastní prostěradlo i nádobí.

„Vezměte si všechno,“ odpovídá nejasně velitel, snaží se mlžit. Chlapi, kam nás zase pošou? Do karceru, zase do práce, nebo do budovy č. 1? Tak to nás zase čekají protesty, zostřený režim a menší přiděl jídla. A co když je to štára? Tak to ať nad námi stojí všichni svatí, nic horšího už snad ani být nemůže. Knížky mám zastrkané v různých místech na cele, aby mi je nenašli, a také různé zakázané věci – nůž, několik žiletek nebo ručně vyrobené šidélko. Tohle všechno mi zabaví.

Do vězňů jako když střelí. Každý z nich má někde něco schovaného, každý se snaží ještě něco zamaskovat. Rychle zasunout nedovolené předměty do vaťáku, tam by to nemuseli strážní najít. Anebo do boty. I když poslední dobou začali prohlížet boty na rentgenu. Člověku rentgen neudělají, to ani náhodou, ale boty – ty si prohlížet budou. Bože můj, boty! Vždyť já jsem je dal do opravy!

„Veliteli, vezmi telefon a zavolej do opravy bot – mám tam svoje holínky. Bez nich nikam nejdu, veliteli!“

Dva měsíce mi trvalo, než jsem se té opravy dočkal, psal jsem žádosti, dovolával jsem se svého práva, bil se jako lev, a když mi je konečně vzali do opravy – tu máš, čerte, kropáč! Hlavně ať mi je vrátí, klidně i neopravené, na to teď kašlu, sakra práce. No aspoň že jsme se stihli nasnídat. Možná že oběd stihneme už na novém místě. Ale kam nás to teď, kruci, pošou?

Nakupilo se mi tady nějak moc harampádí – mám toho plné prostěradlo. Řekli byste, co asi tak člověk může mít ve vězení? Ale člověk se ani neohlédne, a najednou má plný ranec věcí. Kamarádi pomalu odcházeli, buď z cely na svobodu, nebo zpátky do lágrů. A svoje cennosti většinou nechávali tady jako dědictví pro ty, kteří zůstávají. Vždyť je to hřích, odvážet z vězení to, co se tak těžce podařilo skrývat během štár a prohlídek. Každá osobní věc tu představuje drahocennost. Třeba tyhle tři zahraniční žiletky. Za každou z nich se můžu domluvit s obsluhou, aby pomohla přežít někomu z našich v karceru, představují něčí tři týdny života, možná i mého. Školní sešity – ty jsou taky cenné. Zkuste si je ve vězení opatřit! Tři propisky včetně náhradních náplní a hlavní, to hlavní jsou knížky. Bože můj, nedopusť, aby to byla štára! Celé tohle nebezpečné bohatství se nahromadilo u mě, za celou tu dobu se mi nepodařilo ho předat někomu, kdo zůstane ve vězení déle než já. Neměl jsem to štěstí sedět na cele s takovými lidmi, kteří by je potřebovali.

No, zdá se, že nás všechny prostě přesunou na jinou celu, tak jsme si vzali i mýdlo, všechny hadříky a provázky – však se to všechno na novém místě bude hodit, obzvlášť, jestli tam před námi seděli kriminálníci. Po nich je cela jako po živelní pohromě – špína, všechno olámané, obité, bude nám trvat nejmíň dva dny, než ji vyčistíme a opravíme. Kriminálníci mýdlo ani hadry nepoužívají a přitom mytí a drhnutí tam bude až nad hlavu. Takže jsem si raději zabalil i hadr na podlahu.

Uf, tak jsme to zvládli, snad máme všechno. „Připraveni?“ křičí velitel za dveřmi. „Připraveni!“

Dveře se otevřely, bachař na mě ukázal prstem a řekl krátce: „Půjďte se mnou.“ Panenko Maria, kam mě jenom strčí? Tak to poletím do karceru. V hlavě jsem si probíral všechny možnosti a varianty, ale nahlas jsem se pouze zeptal: „Mám si brát matraci?“ „Nechte ji ležet na chodbě.“ Takže je to tak. Karcer – nápravná cela, vězení ve vězení. Ale za co, krucinál? Nic jsem přece neudělal. Takže zahájím hladovku!

Jdeme dolů, do prvního patra, nezahneme k východu, ale do chodby – takže je to pravda. Karcer! Ne, prošli jsme kolem něj, jdeme po chodbě dál a dál. Aha, takže je to štára, jdeme na cimru, kde nás prohlédávají. Sakra práce, všechno mi zabaví. Mám jim nějak zamotat hlavu? Říkám to první, co mě napadne:

„Veliteli, vrať mi boty, mám je v opravně!“

„Už jsme pro ně poslali.“ Proč poslali pro boty, když to bude jenom štára? Jestli to nebude transport?!

Vcházíme na cimru určenou k prohlídkám. Tam už je připravená Petuchovova brigáda – čekají tu na mě jako hyeny, teď mi čmajznou úplně všechno.

„Tak,“ slyším, „pytel položte sem a vysvěčte se.“ Stáhli ze mě všechno do poslední nitky, každou věc zkontrolovali, kdejaký šev, do vaťáku jsem schoval jednu žiletku – nevšimli si jí. Sláva Bohu, tak to máme něčí týden života.

„Oblékněte se.“ Vyvádějí mě na chodbu a zavírají do cely, ze které se vyvádějí vězni do transportu. A sakra, transport! Jak já to svoje harampádí potáhnu někam pěšky? Vždyť sám sotva lezu. To přijdu o všechno, v každém rozřazovacím táboře mě čeká nová štára. Jako by mě někdo praštil obuškem po hlavě. Jsem to ale kus vola, ještě ke všemu jsem si zabalil i hadr na podlahu a mýdlo. Boty! Jestli přijdu o boty, tak je to v háji.

„Veliteli, dej mi boty, jsou v opravně!“

„Už jsme pro ně poslali.“

Měl bych dát nějak vědět ostatním kamarádům z cely, ale jak? Takhle místnost je ze všech nejdál, nade mnou nikdo není, záchod tady není a hrnek nemám. Sakra! Napsal jsem aspoň anglicky kouskem tuhy na stěnu:

„Transportován neznámo kam,“ přijmení a datum. Ale to je málo. Kdo ví, kdy si toho někdo všimne. Měl bych na někoho zavolat. Co když mě před transportem zavedou do umývárny? A už se otevírají dveře. Takhle brzy? A co umývárna? Ne, jdeme k východu. Odbočujeme za roh, jdeme ke strážní budově. Jestli mám zakřičet, tak leda tady. Přesně nade mnou je cela č. 15. Zakřičel jsem ze všech sil, až ode mě i stráž strachy odskočila.

„Patnáctko, Jegóóórééé, jdu do transportu! Do transportu! Patnáááctko!“

Jakmile se vzpamatovali, šoupli mě rychle do dveří strážnice.

„Ticho! Co řveš? Chceš do karceru?“

„Jaký karcer? Co to na mě, zkoušíš, veliteli? Kam mě asi při převozu posadíš do karceru, co?“

Ve velké místnosti ve strážnici – možná to byl rudý koutek nebo šatna pro bachaře – mě posadili na židli.

„Sedte!“ Objevil se náš výchovný pracovník, kapitán Dojnikov, nějak zvláštně roztěkaný, tvářil se vítězoslavně a smutně. Vrhnul jsem se k němu:

„Občane veliteli, kam mě pošlou?“ zeptal jsem se ho tiše, aby nás nikdo neslyšel. Ošívá se a do očí se mi nepodívá:

„Nevím, nemám právo vám to říct, nevím. Čeká vás převoz.“

„Nechte už těch tajností. Kam mě to vezou?“

„Opravdu nevím, to není moje starost. Řekli mi, že vás čeká převoz, transport, asi do Moskvy.“ Ten ví úplně všechno, převít, vidím mu to na očích.

„A kde mám svoje věci?“

„Už jsou naložené v autě.“ Cože?! Někdo tady místo mě tahá moje věci? To jako stráž nebo bachaři? Jo, ty boty.

„Řekněte jim, prosím vás, aby mi přinesli boty, mám je v opravně.“

„Přinesou vám je.“ „Jak přinesou? Vždyt jsme na strážnici. Za chvíli pojedeme!“

A on najednou velmi, velmi tichounkým hlasem řekl:

„Ale vy už ty boty potřebovat nebudete.“ Co to má jako znamenat? Co tím myslí, že už nebudu potřebovat boty? Povídám mu proto tiše:

„Odkud víte, že nebudu potřebovat boty, když nevíte, kam mě povevou?“ Upadl do rozpaků.

Ale asi jsem to neměl říkat, i tak bylo jasné, že se děje něco hodně zvláštního. Transporty se nevypravují ze strážnice, vězeňské vozy zajíždějí přímo na dvůr a tam do nich naskakují vězni. Sami mi nosí věci, boty nebudu potřebovat, copak mě, hrome, pustí na svobodu? Anebo to, krucinál, bude přesně naopak? Tak to už boty fakt potřebovat nebudu!

„Tak tedy sbohem, nevzpomínejte na nás ve zlém,“ říká kapitán. Vedou mě přímo k východu na svobodu a otevírají dveře. Nedovolí mi ani, abych se rozhlédl kolem sebe – všude kolem jsou tajní. Aha, takže tu máme KGB a o svobodě si můžu leda tak nechat zdát.

„Pojďte sem, nastupte do auta.“ Přímou u vchodu stojí mikrobus a nějaká osobní auta. Sníh je udupaný, tmavý. A kde je vězeňské auto? Ne, posadili mě do mikrobusu. Zázrak! Uvnitř leží na zadním sedadle můj uzlík z vězeňského prostěradla. Okna jsou zacloněná, kolem je kágébáků jako much. Dostávám upozornění: během cesty nesmím zvedat závěsy, nesmím se dívat okýnkem ven. Vpředu, mezi mnou a řidičem, také visí zatažené závěsy. Ale naštěstí nejsou dole přichycené, takže až pojedeme, budou se vlnit a já – sláva Bohu – určitě aspoň něco zahlédnu. Čekáme ještě na nějakého velitele. Už je tu, sedá si vedle řidiče, bouchly dveře, zavlnily se závěsy – a jedeme. Otočili jsme se, potom jsme se otočili ještě jednou a vyjeli jsme.

Krucinál, slyšeli mě chlapi na té patnáctce? Museli mě slyšet, vždyť jsem řval ze všech sil. Ale kam mě to asi vezou? Do Moskvy? Dojnikov přece říkal, že do Moskvy. No, mohl mi lhát. Tak kam mě to jenom vezou? A proč v mikrobusu, proč ne v normálním vězeňském autě? Proč už nebudu potřebovat boty? A co by ne – oni můžou všechno. Zavezou mě teď do lesa za městem a zezadu mě... za pokus o útek...

Náš mikrobus jel na tehdejší poměry neobyčejně rychle. Závěsy vpředu se natřásaly, občas se rozevíraly a k mému údivu jsem před námi uviděl policejní auto s majáčkem na střeše. Seděli v něm dva policejní důstojníci. Jeden z nich měl z okýnka vysunutou ruku s hůlkou a odháněl nám auta z cesty. Co má tohle, propánakrále, znamenat? Nějaká náhoda nebo co? Ale ne, kdepak, za pět minut se závěsy zase roztáhly a já jsem uviděl totéž auto s majáčkem. Kradmo jsem se podíval za sebe a uviděl jsem na závěsech na zadním okně dva kužely světla – takže za mnou jede také policejní auto. Ujížděli jsme velkou rychlostí, začal jsem se trochu bát, abychom se nepřevrátili, vždyť je zima a cesty jsou zledovatělé. Na jedné odbočce se zase roztáhly závěsy a před námi jelo pořád to stejné policejní auto. Zezadu také nepřetržitě svítí dvě světla. To je teda něco! Takhle se přece vozí členové vlády, ne? Takhle mě ještě nikdy nikam nepřeváželi. Kam mě to jenom vezou?

Čekisti si něco mezi sebou povídali a občas se na mě podívali. Pouze dva z nich, kteří seděli hned vedle mě, zůstávali ostražití. Ale ať jsem se jim pohledem vpíjel do obličeje sebevíc, ať jsem nahlížel do škvíry mezi závěsy při každé příležitosti, stejně jsem na nic nemohl přijít. No a co. Když do lesa, tak do lesa. Když do Moskvy, tak do Moskvy. Copak na tom můžu něco změnit? Copak s tím můžu něco udělat? Nemělo smysl se tím zabývat: ať se stane, co se má stát.

Z trestu mi zbývalo už docela málo, nějakých pět měsíců tady ve vězení a potom jsem se měl přesunout asi na deset měsíců do Permské oblasti, do svého starého známého tábora č. 35. To už je jako svátek – skoro jako bych už šel domů. Už jsem si v duchu říkal, koho z kamarádů tam asi potkám a koho už tou dobou propustili. Občas jsem se dozvídal novinky od nových vězňů, jaký režim tam teď panuje, jací tam jsou velitelé. Poté, v březnu roku 1978, jsem měl nastoupit do vyhnanství. Těchhle prokletých pět let vyhnanství mě žralo víc než celý vězeňský trest. Představovaly něco jako nepotřebný přívěšek – ani svobodu, ani vězení. Teprve se uvidí, kam mě pošlou, jakou tam dostanu práci a jaký bude můj šéf. Protože vyhnanství může být horší než lágr. Vědělo se jen to, že z permských lágrů se vězni posílají do Tomské oblasti. Co je tam čeká, bylo jasné: kácení lesa, močály a nějaká zapadlá vesnice. Hlavní slovo má tajga a největší hospodář je tam medvěd. Z Vladimíru posílali do Komi. Komi sice také není žádný med, také kácení stromů a močály, ale je to nějak blíž k Moskvě, přece jen je to Evropa.

Proto jsem se všemožně pokoušel o to, aby mě z lágru vrátili ještě zpět do vězení ve Vladimíru. Nadějí, že se tenhle plán povede, jsem měl málo, říkalo se, že podle nové instrukce se nikdo, kdo má méně než rok do konce trestu, zpět do věznice nevrací. Posledních pět vězeňských měsíců jsem měl pečlivě rozplánovaných, a věděl jsem proto naprosto přesně, kdy a jakou knížku musím přečíst. V lágru už si člověk nepočte – tam se musí ohánět, aby splnil normu. No a ve vyhnanství čas na čtení asi také nebude. Kde jinde by se měl člověk vzdělávat než ve vězení? Času mi líto není, stejně se bezcílne propadá do neznáma.

Ať jsem se probíral z kterékoliv strany, bylo mi jasné, že na žádnou jinou univerzitu než na vladimírské vězení stejně nemám nárok. Pokud mi nenapaří další trest, pustí mě z vyhnanství v roce 1983, a to mi bude jedenačtyřicet let. V tomhle věku už to není ani na studium na vysoké škole. A na svobodě mě stejně nic moc dobrého nečekalo. Jenom nováček, který sedí poprvé, vidí svobodu jako něco velikého, nemůže se jí dočkat a počítá dny. Svoboda je pro něj jako světlá, prosluněná a nedosažitelná budoucnost. Ale já jsem seděl už počtvrté a věděl jsem, že v životě asi neexistuje větší roztrpčení, než když člověka propustí z vězení. A věděl jsem i to, že víc než rok jsem se na té proklaté svobodě beztak nikdy nezdržel a asi už ani nezdržím.

Protože důvody, které mě přivedly do vězení poprvé, mě tam přivedou podruhé i potřetí. Ty příčiny nelze změnit, stejně jako nelze změnit sovětský život a jako nelze změnit mě. Nikdy mi nedovolí, abych byl sám sebou, a já nikdy nebudu souhlasit s tou jejich lží a přetvářkou. Třetí cesta neexistuje.

A proto jsem pokaždé, když mě propouštěli, přemýšlel o jedné věci – jak stihnout co nejdříve práci, abych se potom, už zase ve vězení, po nocích netrápil, nepřebíral všechny nevyužité možnosti, a abych se duševně netrestal, nekáral, neskřípal zuby zlostí a netrápil se kvůli tomu, že jsem zbytečně nerozhodný. Tohle bezesné přemýšlení pro mě představovalo velká muka, a ty drobtý svobody mezi vězením proto asi ani nemůžu nazývat normálním životem. Byla to horečnatá honička, neustálé čekání na zatčení, nekonečný proud agentů KGB, dýchání na zátylek a lidi, lidi, lidi, které si nestíhám ani pořádně prohlédnout. Když se s člověkem setkáš jedenkrát v životě a ten člověk tě vzápětí neudá, považuješ ho už za dobrého známého. Když se potkáte dvakrát, můžeš o něm mluvit jako o blízkém příteli. Po třetím setkání se stává přítelem na život a na smrt, jako byste spolu rostli od školních lavic.

A když se s nějakým člověkem potkám poprvé, musím se na něj vždycky nejdříve podívat jako na možného svědka ve svém budoucím procesu. Říkám si v duchu – při kterém výslechu ho rozlousknou jako ořech, při prvním, nebo až při druhém? Na kterou jeho slabost zabrnká KGB? Když je někdo plachý, tak ho zastraší. Ješitného člověka poníží. Kdo má rád děti, tomu pohrozí, že mu je odejmou a půjdou do dětského domova. Dívám se člověku do očí a v duchu se přitom ptám: Vydrží, když mu začnou hrozit blázincem, nebo ne? Tohle ustojí málokdo. A proto je lepší nezatěžovat paměť bližního svého zbytečnými informacemi a nevystavovat ho následným výčtkám svědomí. Jsem oceňovaný, nemám nárok na normální lidský život, každý, kdo se mě dotkne, riskuje, že se nakazí. A pokud mám někoho opravdu rád, musím se mu vyhýbat co největším obloukem, stranit se ho, tvářit se, že jsem si ho nevšiml, že jsem ho nepoznal. Protože jinak mu zítra dopadne na hlavu těžká, olověná pěst státu.

A právě proto se snažím vmáchnout pětadvacet hodin do jednoho dne, měsíc do jednoho týdne, musím udělat maximum možného i nemožného. Protože zítra už budu zase na cele v Lefortově a dlouho, velmi dlouho, zase nebudu moct dělat vůbec nic. Možná že už nikdy nebudu moct dělat vůbec nic.

Zase si budu po nocích přehrávat v paměti každou maličkost, kterou jsem zapomněl, mohl udělat lépe, budu si nadávat za to, jak jsem nešikovný. Tolik desetiletí nemohli lidé dělat vůbec nic, dokonce ani plivnout do ksichtu těm, kteří je vraždili. Miliony těch, kteří snili o odplatě za své utrpení, zemřely. A já jsem měl možnost křičet do celého světa, měl jsem kamarády, kterým jsem mohl důvěřovat, a měl jsem čas. Takže se ptám znovu sám sebe: Co jsi stačil udělat? A vyčítavé, tázavé pohledy milionů mrtvých se mi vpalují do mysli.

Na Sibíři mi někdo vyprávěl o jednom ze způsobů lovu medvědů. Někde blízko medvědí stopy se schová na stromě návnada – většinou nahnilé maso. A na nejbližší tlustou větev se přiváže těžké velké břevno tak, aby medvědovi cestou k návnadě zaclánilo a aby se přitom volně pohybovalo na provaze. Medvěd cítí maso a vyleze na kmen. Jenže narazí na překážku, na břevno. Díky své medvědí povaze ji neobleze, ale odsune ji tlapou na stranu a chce lézt dál. Břevno, které tlapou odsunul, ho vzápětí udeří do boku. Medvěd se vzteká, bouchá do břevna pořád silněji, a to ho samo sebou za nějakou chvíli udeří tak silně, že ho omráčí a srazí ze stromu na zem. Velmi podobný vztah jsem měl i já ke státní moci: čím delší trest mi dávali, tím víc jsem se snažil udělat po propuštění. Čím víc jsem toho udělal, tím delší trest mě čekal. Ale doba se měnila, moje možnosti se také měnily a stále nebylo jasné, kdo z nás dvou je medvěd a kdo břevno a co z toho všeho nakonec vzejde. Já jsem v žádném případě nehodlal ustoupit.

A tak se stalo, že jsem měl rozplánováno nejen těch pět posledních vězeňských měsíců, ale vlastně i celý život: deset měsíců v lágru a pět let ve vyhnanství. Potom – v lepším případě – rok horečnatého pobíhání, které nazýváme svobodou, potom dalších deset let vězení a ještě pět let vyhnanství. To už mi bude, jak to tak počítám, padesát sedm let? To bych to zvládl ještě jednou celé otočit, a smrt mi tak vycházela zase na vězení. Proto jsem ji, svobodu, svoboděnku milou, ani moc neočekával, nepočítal jsem dny ani měsíce do propuštění. Vzpomínal jsem na džina z pohádek Tisíce a jedné noci, kterého zavřeli do lahve, a on prvních pět milionů let sliboval, že zasype zlatem toho, kdo ho osvobodí, a dalších pět milionů let sliboval, že naopak toho, kdo ho pustí na svobodu, zničí. Pocity tohoto džina jsem chápal úplně přesně.

To, že jsem měl všechno rozplánováno na minuty, mělo ještě druhý důvod a tím bylo samotné vězení.

Člověk, který si neudrží disciplínu, který se nesoustředí na nějakou stálou činnost, riskuje, že ztratí zdravý úsudek nebo že nad sebou ztratí kontrolu. Protože v podmínkách naprosté izolace, chybějícího denního světla, monotónnosti života, neustálého chladu a hladu, se člověk propadá do zvláštního stavu, jako by byl naživu jen napůl. Dlouhé hodiny a často i celé dny může hledět nevidoucima očima na fotografii svojí ženy a dětí nebo listovat stránkami knih a nic si nepamatovat nebo se zničehonic začít hádat se sousedem kvůli nějaké malichernosti, cyklit se do vlastních argumentů, zatvrdit se ve svých pozicích, neposlouchat sousedova slova a nevyvracet mu ani jeho argumenty. Člověk se na nic konkrétního nemůže soustředit, nedokáže udržet červenou nit příběhu.

S postupem času se ve vězení děje něco hodně zvláštního. Na jednu stranu se čas žene jako splašený kůň, až to člověka překvapí. Celý ten jednoduchý denní pořádek se monotónně opakuje v jednotlivých událostech: budíček, snídaně, vycházka, oběd, večeře, večerka, budíček, vycházka, oběd, večeře, večerka – slévá se to do jedné žlutohnědé skvrny, nenechává to za sebou žádné vzpomínky, nic, čeho by se mohlo vědomí zachytit. Večer, když jde člověk spát, si ani za nic nedokáže vzpomenout, co vlastně celý den dělal, co měl k snídani nebo k obědu. Samotné dny se jeden od druhého ničím neliší, úplně mizí z paměti. A najednou si vězeň všimne, zrovna jako by do něj někdo prudce strčil: panenka skákává – koupání! – takže už zase uplynulo sedm, možná i deset dní. Na druhou stranu se tentýž čas vleče strašně pomalu: zdá se, že už musel uběhnout celý rok, ale kdepak, to se tak táhne jeden jediný měsíc a jeho konec je někde hodně, hodně daleko.

A jak se pak člověk vzteká, když mu něco naruší jeho monotónní život! Zničehonic, například od začátku nového měsíce, ho začnou vyvádět na vycházku až po obědě, a ne po snídani, jako tomu bylo doted. Řeklo by se – jaký je v tom rozdíl? Ale člověka to přivádí do stavu zuřivosti až nepřičetnosti. Anebo když jsem se pohádal s bachařem, odvedli mě k výchovnému pracovníkovi na pohovor a já jsem se do něj pustil... To už potom nemůžu ani číst, ani spát, nemůžu myslet na nic jiného. Řádky mi poskakují před očima, tčkám v myšlenkách z jedné věci na druhou, až z toho chytám třesavku. A přitom, copak se stalo něco hrozného? Vždyť takových hádek, pohovorů i vzájemných nadávek s bachaři už jsem měl v životě tolik, že to ani nedokážu spočítat. A přesto budu několik dní a nocí

vzpomínat, co mi výchovný pracovník řekl, co jsem mu odpověděl a co jsem mu mohl odpovědět, ale neudělal jsem to, protože mě to hned nenapadlo. A pořád přemýšlím, jak jsem mu mohl někde víc odseknout, umlčet ho, rýpnout si do něj, lépe argumentovat. V hlavě si ten rozhovor přehrávám jako na poškrábané vinylové desce a nemám sílu ten gramofon zastavit. Anebo když pošlou příbuzní nějaký pohled, nějaký barevný pohled a člověk na něj hledí, civí jako idiot, protože ty pestré barvy jsou tak nezvyklé, že od nich nemůže odtrhnout oči.

Nemůžu říct, že neustálý hlad by byl nějak obzvlášť mučivý. Vždyť to není ostrý hlad, ale spíš pomalý chronický a mírný nedostatek jídla. Brzy ho člověk přestane vnímat jako něco zásadního, zůstává to v něm jako monotónně vyčerpávající, tichá a nekončící bolest, třeba jako bolest zubů. Po nějaké době vlastně už ani nevnímám, co je hlad, jenom si po pár měsících vždycky všimnu, že už nějak nemůžu sedět na lavici, protože mě to bolí. A v noci, když si lehnu, mě všechno tlačí. Sice jsem si už několikrát protřepal matraci a převalil se z boku na bok, a stejně jako bych pořád ležel na železném plotě. Tak poznám, že mi vylezly kosti. Ale většinou je mi to stejně tak nějak jedno. Jo, ještě si musím dávat pozor, abych se rychle nezvedl z postele. Protože potom se mi točí hlava.

Nejnejpříjemnější je pocit ztráty osobnosti. Jako by tě ksichtem přetáhli po asfaltu a nezůstaly ti na něm žádné charakteristické rysy, jako by úplně zmizela tvoje vlastní podoba. Jako by tvoji tajemnou duši se všemi jejími zákoutími a ornamenty někdo přezehlil velkou žehličkou a stala se z ní rovná ploská náprsenka. Vězení stírá všechny rozdíly. Proto se také každý snaží nějak odlišit, projevit svou individualitu, dělat se lepším nebo se nějak ocitnout výš než ostatní. Na kriminálních celách probíhají neustálé rvačky, bitva o vůdcovství v nich nikdy neutichá a často to končí i vraždou. U nás politických se takové věci nedějí, ale když sedíš čtyři pět měsíců na stejné cele se stejnými lidmi, tak už je všechny znáš jako své boty a lezou ti šíleně na nervy, stejně jako ty jim. Kdykoliv můžeš říct, na co zrovna myslí, co teď udělají, na co se tě chtějí zeptat. A nejčastěji se na cele už ani o ničem nemluví, beztak o sobě všichni všechno vědí. Je to až k nevíře, jak jsme my lidé prázdní, když se za půl roku nemáš už druhého na co zeptat.

Strašně těžké je to i tehdy, když má tvůj souseď na cele nějaký podvědomý zvyk – třeba popotahovat nosem nebo dupat nohou o zem.

Už za pár měsíců se to stává tak nesnesitelné, že bys ho za to mohl i zavraždit. Ale stačí, aby vás rozházeli do jiných cel nebo někoho odvedli do karceru. Když se po nějaké době potkáváte, jste jako nerozluční přátelé: každý má na druhého moře otázek, příhod, novinek a vzpomínek – takový svátek vydrží dobře týden. A samozřejmě se stává i to, že se setkají lidé, kteří spolu nemohou psychologicky strávit ani dva dny, ale musejí spolu na cele koexistovat i několik let. Veškeré lidstvo se proto z tohoto pohledu dělí na dvě skupiny: na lidi, se kterými bys mohl sedět v jedné cele, a na lidi, se kterými bys sedět nemohl. Akorát že na tvůj souhlas se nikdo neptá. Proto je nutné, aby byl člověk nesmírně tolerantní k ostatním vězňům na cele a sám se snažil vymazat svoje zvyky i specifika: na všechny je třeba si zvyknout, se všemi je třeba dobře vycházet. Jinak si člověk udělá ze života peklo.

Vynásobte si nyní všechny tyto útrapy mnoha lety trestu, umocněte je na druhou, přidejte i ty roky, které jsem odseděl už předtím – v jiných lágrech a vyšetřovacích věznicích. A možná pochopíte, proč musím vyplnit každou volnou minutu neutuchající činností. Nejlíp se na to hodí zkoumání nějakého zapeklitého problému, který vyžaduje plné soustředění a všechny moje síly. Kvůli neustálému elektrickému světlu mi zrudnou víčka a oči svědí a slzí. Desetkrát pročítám jednu a tu samou větu, a stejně jí nerozumím. S ohromnou námahou zvládnou jednu stránku, otáčím list – a už si nevzpomenu ani na písmenko. Vracím se zpátky a čtu dvacetkrát i třicetkrát jedno a to samé. Nepovolím si cigaretu, dokud mě hlava nezačne poslouchat. Nedovolím si myslet na nic jiného, přemýšlet nebo fantazírovat, nepovolím si dokonce ani zajít si na záchod. To nejdůležitější na světě je teď pro mě splnění úkolu, který jsem si na tenhle den uložil. A když si zítra nebudu nic pamatovat, vezmu do ruky stejnou knížku a budu číst znova. A až skončím jednu knížku, povolím si jeden volný den. Ale jen jeden, protože už druhý den začíná paměť slábnout, mizí soustředění a člověk se opět pomalu potápí, mizí pod vodu, zrovna jako tonoucí – hlouběji a hlouběji, až mu začne zvonit v uších a před očima se objeví barevné kruhy. A není vůbec jasné, jestli se člověk dokáže zase vynořit.

Obzvlášť silně se toto projevuje v karceru, na samotce. Nejsou tam ani knihy, ani noviny, ani papír, ani tužka. Na vycházky vězně nevyvádějí, do umývárny také ne, jíst mu dávají každý druhý den, okno je tam málokdy, žárovka je zabudovaná přímo do stropu a stěží propouští nějaké světlo. Jedna proláklina ve stěně vytváří

stůl, druhá židli – člověk na ní nevydrží sedět déle než deset minut. Místo postele přinášejí bachaři na noc holou dřevěnou desku. Teplé oblečení nevydávají. V rohu stojí paraša, tedy přesněji řečeno jen díra do podlahy, ze které celý den stoupá ostrý zápach. Zkrátka, takový betonový pytel. A kouření je zakázáno. Staletá špína. Na stěnách jsou krvavé sople, protože sem zavírají i vězně s tuberkulózou. Tak tady začíná nebezpečný ponor pod vodu, až na samé dno, do vodních řas. Tak se tomu nakonec ve vězení i říká – potopit se do karceru, vytáhnout někoho z karceru.

První dva tři dny ještě chodíš sem a tam po cele a hledáš. Třeba se sem někomu povedlo propašovat machorku a schovat tady nějaký ten zbytek... Nebo co kdyby se tu našel nějaký vajgl... Prsty ohmatáváš všechny jamky a pukliny a ještě pro tebe existuje rozdíl mezi nocí a dnem. Ve dne chodíš co nejvíc sem a tam a v noci se snažíš usnout. Ale zima, hlad a jednotvárnost vykonají své. Zdřímnout si můžeš tak maximálně na deset až patnáct minut. Potom musíš vyskočit a čtyřicet minut běhat, aby ses zahřál. Potom si zase na patnáct minut zdřímneš, když padneš na desku (v noci) nebo když si sedneš na nohu přímo na podlaže, se zády opřenými o stěnu (ve dne). A potom zase rychle na nohy a dáš si půlhodinku běhu.

Postupně úplně mizí vnímání reality. Tělo tuhne, pohyby se stávají mechanickými a čím dál víc se z tebe stává bezduchý předmět. Třikrát denně ti přinesou horkou vodu. Je to pro tebe nepopsatelná rozkoš, jako by v tobě uvnitř všechno roztálo, a ty se zase vracíš do života. Celý se naplňuješ sladkou bolestí, tak na dvacet minut. Každý den ti před vyměšováním dají kousek starých novin, a tenhle kousek si pročítáš od prvního písmenka do posledního, několikrát. Přemýšlíš o všech knížkách, které jsi kdy četl, vzpomínáš na všechny svoje přátele, na všechny písně, které jsi kdy slyšel. Začínáš počítat a násobit. Vybavují se ti útržky nějakých melodií, rozhovorů. Čas se ani nepohne. Upadáš do zvláštního nevědomí, vyskakuješ a běháš, pospáváš, ale jednotvárnost života tyto činnosti nijak nerozbijí. Postupně se skvrny na stěně slévají do nějakých obličejů, jako by byla cela vymalována portréty všech muklů, kteří tady s tebou seděli. Galerie portrétů tvých předků.

Můžeš se na ně dlouhé hodiny dívat, můžeš se jich vypyávat, hádat se s nimi a usmířovat se. Po nějaké době ti už ani oni nepřinášejí žádnou změnu. Víš o nich všechno, jako bys s nimi seděl už pěknou

řádku let. Někteří z nich ti lezou na nervy, s dalšími ještě občas ztratíš nějaké to slovo. Jsou mezi nimi takoví, jejichž rozhovor musíš rázně utnout, protože jinak budou čím dál tím drzejší. Budou nudně a monotónně vyprávět malicherné podrobnosti ze svých malicherných životů. Budou lhát a přikrášlovat si svůj život, pokud si všimnou, že je posloucháš. Jsou úslužní a mluví spěšně až běda. Jiní mlčí a zachmuřeně tě probodávají pohledem. Na ty si dávej pozor – jen co usneš, můžou ti čmajznout tvůj denní příděl chleba. Ale jsou tu i přátelští, družní chlapíci, spíš mladší, s nimi se dá i zavtipkovat. Ti většinou sedí za výtržnosti, hromadné znásilnění nebo za ozbrojenou skupinovou loupež. V rohu, nad vědrem na výkaly, bydlí starý zlodějský baron. Okamžitě začíná vymýšlet všelijaké intriky, snaží se poštvat jednu skupinku proti druhé a všechny skupinky proti tobě. Šeptá si s nimi po rozích, vyměňuje si s nimi nějaké tajemné a mnohoznačné pohledy. S vážností a autoritou vypráví dávné příběhy a k nikomu přitom osobně nemluví: vypráví o transportech, lágrech a vraždách. Snaží se vyprovokovat na cele konflikt a potom ustavit vlastní pořádek. On ví, co kdo může a co kdo nemůže. Potyčce se vyhnout nemůžu a je lepší to udělat teď, dokud kolem sebe nenashromáždil větší množství skupinek, dokud si nevybudoval a nepotvrdil svoji autoritu na cele. Ale i tohle všechno se nakonec potápí, stírá a nechává tě úplně o samotě. Hledíš do očí věčnosti a nebytí.

Je těžké pochopit, kde končíš ty a kde začíná toto nekonečno. Tvoje tělo – to už nejsi ty. Tvoje myšlenky už ti nepatří, přicházejí a odcházejí samy od sebe, tvým přáním se nepodvolují. A máš vůbec ještě nějaká přání? Jsem naprosto přesvědčen, že smrt není žádná kosmická prázdnota, žádné blažené nic. To by bylo nějak moc uklidňující, nějak moc prosté. Smrt si představuji jako mučivé opakování, zoufalý pocit, když už to samé potisící nemůžeš přežít. Vzniká tak vtíravý, monotónní sen ve stavu bdění nebo myšlenek ve stavu snu.

V první části tohoto příběhu se události odehrávají mezi složitými, houkajícími stroji, které neustále pohybují pákami. Ze všech stran kolem tebe dopadají s řinčením a svištěním obrovské nože. Točí se ozubená kolečka a kola a rachotí obrovské ocelové ozubení. Každou sekundu tě může něco rozseknout na půl, zamáčknout jako mravence nebo tě vtáhnout do obrovského kulatého lisu. Jsi v neustálém pohybu: uskakuješ na stranu, uhýbáš, krčíš se, snažíš se najít cestu ven z té mechanické, metalické, řvoucí džungle. Stroje, nože ani

páky nedodrží žádný rytmus, žádná pravidla. Je to obrovský chaos a pouze intuicí můžeš odhadnout, na kterou stranu teď uskočit, aby tě to v příští chvíli nerozdrtilo. Nesmíš se ani na chvíli zastavit, protože tam, co jsi zrovna stál, teď udeřilo obrovské tunové kladivo, od jehož nárazu všechno nadskočilo. A zezadu, shora, z boku všechno sviští, syčí a hřmí. Tohle trvá tisícovky let. Ale to je jenom první část.

V druhé části probíhá nějaká odporná nechutná ceremonie. V ohromné budově se po nekonečných chodbách a sálech valí neustávající proud lidí. Strašná tlačénice. Každý se chce dostat dopředu, tam, kde se odehrává hlavní tajný rituál. Ten proud tlačícího se davu ozařuje nepřirozené světlo. Všechno, co probíhá, má v sobě něco hnusného, ostudného a odporného. V davu se tísní nazí lidé se zmrzačenými těly. A ty jsi mezi nimi. Hraje k tomu jednotvárná, opakující se melodie, není to chorál, není to zaklínání, ale podřizují se mu všechny vaše pohyby. Tak proběhne dalších tisíc let.

Třetí část se odehrává v nějakém pokoji nebo na šachové desce. Stojí tam lidé, možná spíš šachové figurky – všichni jsou provázáni jeden s druhým složitými psychologickými vazbami. Na každém tvém slově nebo sebemenším pohybu závisí, co udělají oni, a to zpětně ovlivňuje tebe i všechny kolem. Proto všichni přítomní musí ve svých myšlenkách vytvářet nesmírně složité propočty, promýšlejí totiž na několik kroků dopředu i rozhodnutí všech kolem. A tyto počty nemají konce, stejně jako jsou bez konce možné kombinace rozhodnutí. Všichni jsou maximálně soustředění, počítají, předpokládají, připouštějí, vyvracejí, přepočítávají a kombinují. Donekonečna, protože všichni jsou pevně propojeni vzájemnými pouty. Přitom se každý snaží vypadat zcela bezstarostně.

Vyskakuješ a začínáš běhat z kouta do kouta, dopředu, dozadu, tam a zpátky, protože ti oteklo celé tělo a přestáváš ho cítit. Běháš a běháš, dokud tě jednotvárnost tvých pohybů a stěn nevrátí opět do první části, do haly plné strojů s noži, kladiv, kolečky a pákami. Tak jdou jedna za druhou celé epochy a všechno se ti to zprotiví: všechno, co se děje uvnitř i venku, už předem znáš, všechno už je prodchnuto tvými myšlenkami a názorem. Člověk začíná být sám sobě odporný, je mu z toho na zvracení, ale utéct před sebou nedokáže. Tohle mučivé nic zůstává ve vědomí dlouho a ještě déle se léčí – je jako otevřená rána. A až po velmi dlouhé době se z té nicoty stane jizva na duši. V paměti z tohoto času nezůstává nic, paměť ovládá úplné zatmění.

Jednou se na mě usmálo pohádkové štěstí – našel jsem asi půl krabičky machorky, velmi pečlivě zasunuté do pukliny stěny. Půl krabičky navlhle machorky... Ale čert mi ji byl dlužen, ta zpropadená machorka! Šlo o to, že jsem neměl zápalky a strašlivě se mi chtělo kouřit. Stokrát jsem ohmatával všechny stěny, ale zápalky jsem nenašel. Existoval jediný způsob, jak si cigaretu zapálit. Vylézt na stěnu, až pod strop, prostrčit kousek látky ze svého oblečení pomocí nějaké hůlky přes pletivo do prolákliny vedle žárovky a potom tu látku popostrčit ještě dál, přímo na žárovku. Přibližně po třech minutách začne látka doutnat a v tu chvíli si od ní můžu připálit cigaretu. Ale jak mám vylézt tři metry vysoko bez jediné opory a ještě k tomu vyhladovělý a zesláblý? Podle některých skvrn a škrábanců bylo jasné, že moji předchůdci se už o to pokoušeli. Po tomhle zjištění se moje touha zakouřit si stala prostě nesnesitelnou. Polovinu další noci jsem strávil tím, že jsem se snažil nehty odloupnout aspoň třísku z desky, na které jsem spal. Tříska musela být poměrně dlouhá, abych s ní dosáhl až k pletivu v proláklině a potom až k žárovce. Druhý den ráno jsem vzal stěny útokem. Počínal jsem si jako naprostý idiot: skákal jsem na holou stěnu, ať už s rozběhem, nebo z místa, snažil jsem se do ní zarýt nehty a doslova jsem ryčel nemohoucností a bezmocí. Moji předchůdci byli nejspíš vyšší, silnější nebo nějak lépe vybavení. Třeba to byli horolezci. Ale zastavit už mě nemohlo nic, na nic jiného už jsem nemyslel, stalo se ze mě zběsilé, nepřičetné zvíře. Přisahal jsem si, že to buď dokážu, nebo si roztřískám hlavu o stěnu.

První den nepřinesl žádný výsledek. V noci jsem ke stěně přistavil desku na spaní, vylezl po ní až ke stropu a zapálil jsem si o žárovku cigaretu. Ale to mě nedokázalo uklidnit, pouze mě podráždilo, jak je to snadné. Ráno jsem začal svůj útok nanovo. Celé se to opakovalo ještě dva dny a dvě noci. Jako osobnost jsem úplně přestal existovat. Zůstalo ve mně jediné přání – vylézt na tu stěnu. Nehty jsem měl polámané a z opuchlých prstů mi tekla krev, k večeru jsem byl už tak ubitý, že jsem se nahoru nedokázal napoprvé vyplatit ani po desce. Klouzal jsem, padal, vstával a zase jsem lezl k žárovce, tak jako k ní leze hmyz. Už jsem nic necítil – ani bolest, ani chlad, ani hlad – zůstalo jen jediné přání existující mimo mě: vylézt na tu prokletou stěnu, k té zpropadené žárovce. Už jsem ani nevěděl, k čemu to vlastně potřebuji, a proto, když jsem se čtvrtý den za cenu neuvěřitelného úsilí, nárazů a výskoků dostal najednou až pod strop a pevně se chytil pletiva

kolem žárovky, zjistil jsem, že tříska, omotaná kouskem látky, kterou jsem měl v zubech, už mi dávno vypadla a leží na zemi. Tak jsem tam zůstal viset, pevně jsem se držel pletiva, visel jsem obličejem deset centimetrů od žárovky a plakal.

Pak jsem si samo sebou nemohl vzpomenout, jaká kombinace výskoků a hmatů mě to vymrštila až k žárovce. Ale hlavní bylo, že se můj cíl ukázal dosažitelný i pro člověka mého vzrůstu, sil a horolezeckých schopností. A proto na další zdolávání stěny padly ještě dva dny. Ke konci pátého dne mě čekalo vítězství, naprosté a definitivní. V životě jsem nezažil větší úspěch, významnější vítězství a takovou hrdost. Potom už jsem lezl k žárovce třikrát denně a připaloval jsem si ručně balenou cigaretu. Tak jsem si na to zvykl, že to přestalo narušovat můj jednotvárný život. Obyčejné a pomalé potápění se do mučivého, monotónního nic pokračovalo.

Protože jsem tohle všechno už znal, pokoušel jsem se pokaždé propašovat s sebou do karceru malý kousek tuhy. Většinou jsem si ho schovával do pusy, mezi zuby a tváře. A když se mi to podařilo, celý svůj trest v karceru jsem maloval na kousky novin nebo přímo na stěny a na podlahu. Maloval jsem hrad. Nekreslil jsem jeho celkový vzhled, vytyčil jsem si jiný úkol – hrad vystavět. Tedy vystavět ho celý, od základů, podlah, stěn, schodišť a tajných chodeb až po zašpičatělé střechy a věžičky. Brousil jsem při téhle činnosti každý kámen, osobně jsem leštil parkety na podlahách, dláždil jsem je kamennými kachlemi, do sálů jsem vybíral vhodný nábytek, na stěny věšel gobelíny a obrazy, rozsvěcel jsem svíce ve svícnech a čadící smolné pochodně na nekonečných chodbách. Připravil jsem sváteční stůl a pozval hosty, poslouchal jsem s nimi hudbu, pil pivo z korbelů, vypil hrnek kávy a vykouřil dýmku. Stoupali jsme po schodišti, přecházeli ze sálu do sálu, shlíželi jsme z terasy na jezero, potom jsme se šli podívat na koně do stájí, procházeli jsme se v sadu, který jsem musel také celý vymyslet a vysadit v něm vzácné rostliny a stromy. Vraceli jsme se do knihovny po venkovním schodišti, tam jsme si zatopili v krbu a já usedl do měkkého křesla. Listoval jsem starými knihami v ohmatané kožené vazbě a s těžkým měděným zapínáním. Věděl jsem dokonce, co je v těch knihách napsáno. Mohl jsem je číst.

S touhle činností jsem si vystačil po celý trest v karceru, ale řada otázek zůstala nevyřešených, zbyly mi napříště. Vždyť občas jsem strávil i několik dní úvahami o tom, jaký obraz by měl viset v hlavním

sále, jaké skříně mají stát v knihovně a jaký stůl postavit do jídelny. I teď dokážu svůj hrad nakreslit se zavřenýma očima, do nejmenších podrobností. Někdy ho určitě najdu... Anebo ho někdy postavím.

Ano. Jednou pozvu svoje přátele, projdeme přes padací most nad hradním příkopem, vejdemo do těch sálů a zasedneme ke stolu. Budou hořet svíce a hrát hudba, slunce bude tiše zapadat do jezera. Prožil jsem v tom hradu stovky let a každý kámen jsem obrousil vlastníma rukama. Stavěl jsem ho, když jsem seděl ve vyšetřovací vazbě ve Vladimíru. Zachránil mě před lhostejností – před strašně smutnou lhostejností k životu. Zachránil mi život. Protože člověk nesmí oněmět, nemá právo být ke všemu lhostejný. To je ta největší zkouška. Pouze ve sportu ti dají soudci a soupeři šanci utkat se s nimi ve špičkové fyzické kondici. Takové rekordy však nestojí za zlámanou grešli. Ve skutečném životě čekají člověka nejtěžší zkoušky, když je nemocný, unavený nebo když si potřebuje stůj co stůj odpočinout. To je ta pravá nakládačka! Právě v těchhle chvílích tě, nepřítelny, vytahuje ze sklepení ďábel, lovec lidských duší či výchovný pracovník na pohovor.

Kdepak, napřímo ti nikdo spolupráci s tajnými službami nenabízí. Chtějí od tebe daleko míň – pouze nějaký drobný ústupek. Chtějí tě naučit ustupovat, chtějí, aby sis zvykl na myšlenku, že člověk musí dělat v životě kompromisy. Velmi jemně tě otukávají – jestlipak už jsi připraven? Nebo ještě ne? No tak se vrať do toho svého sklepení, však ty dozraješ, oni mají před sebou moře času.

Jsou to kretění! Nevěděli, že se vracím ke svým přátelům, k našim přerušným rozhovorům u krbu. Odkud by mohli vědět, že s nimi mluvím a stojím na cimbuří, že mě teď víc znepokojuje stavba stájí a koníren než jejich hloupé otázky? Co zmůžou proti tlustým kamenným stěnám, proti vysokým věžím a střílnám? Vracel jsem se ke svým přátelům s úsměškem na rtech a zavíral jsem za sebou těžké dubové dveře.

V těch chvílích, kdy je člověku všechno jedno, kdy vědomí oněmí a jen se smutkem odpočítává zbylé dny, se také může stát, že někdo ve vedlejším karceru ztratí vědomí, udělá se mu špatně a spadne. Musím přivolat doktora! Budu bouchat do dveří, řvát a vyvádět. Za takový rámus mi občan velitel bezpodmínečně prodlouží trest v karceru. Proto mlč, opři si hlavu o kolena, řekni si, že jsi spal a nic jsi neslyšel. Co je ti po něm? Ty neznáš jeho, on nezná tebe a nikdy se

nepotkáte. Vždyť jsi to opravdu nemusel slyšet. Ale copak by se takhle mohl zachovat obyvatel mého zámku?

Odkládám proto knihu na stůl, беру do rukou svíci a scházím k bráně, abych do svého zámku vpustil pocestného, kterého po cestě zastihl nečas. Co je mi do toho, kdo to je? Ať je to třeba i zbojník, musí se tihle noci ohrát u mého ohně a přenocovat pod mojí střechou. Bouře ať si duní za branami mého hradu, nikdy nestrhne moji střechu, neprolomí tlusté zdi, nesfoukne oheň v mém krbu. Takhle bouřka nezmůže nic. Může leda výt a naříkat v komíně.

Vězení jako společenská instituce je lidstvu známa již od nepaměti. Můžeme směle tvrdit, že jakmile vznikla společnost, vzniklo s ní i vězení. Od té chvíle nejspíš také vzkvétá literární žánr vězeňských vzpomínek, deníků, zápisků a poznámek. Nevzniká proto, že by si nedávni vězňové potrpěli na vyprávění. Je to spíš naopak. Člověk, kterého pustili z vězení, se společnosti a rozhovorům vyhýbá, je nejspokojenější, když může sedět někde o samotě, s pohledem upřeným do jednoho místa. Ale okolí ho neustále ruší, všichni mu kladou spoustu naprosto stupidních otázek, chtějí po něm stále nové a nové příběhy a bývalý vězeň cítí, že nebude normálně žít do té doby, dokud o svých vězeňských dnech nenapíše vzpomínky.

Za celou naši dlouhou historii byly ve vězení desítky milionů lidí a tisíce z nich svěřily svoje dojmy papíru. Ale ani to neuhasiло lidský hlad, ten věčný zájem, který vězení znovu a znovu vyvolává. Lidé si od nejstarších dob zvykli na myšlenku, že nejhorší na světě je smrt, šílenství a vězení. A to, co je strašné, člověka přitahuje, vábí, vždyť strach představuje vždycky nějakou neznámou. Zkrátka a dobře – jak se jednou vrátíš „odtamtud“, okolí tě stoprocentně utrápí otázkami.

Tři výše uvedené stavy, které se dějí nezávisle na našich přáních a čistě z vůle osudu, jsou vzájemně propojeny. Šílenství je smrt duchovní, je to duchovní vězení. Vězení se podobá smrti a velmi často také u člověka vede ke smrti nebo k šílenství. Člověka, který šel do vězení, také všichni oplakávají a vzpomínají na něj jako na zemřelého: jak plyne čas, vzpomínají mihn a mihn, jako by už doopravdy nebyl. Jsou to tři druhy strachu, které žijí v člověku a které společnost využívá k trestání nezkrotných jedinců. Přesněji řečeno k zastrašení ostatních, protože copak se teď dá mluvit o nějakém skutečném trestu?

Je přirozené, že se každý člen společnosti zajímá, čím jsou zastrašováni ostatní a co se mu může přihodit. Tahle odpuzující funkce vězení je pevně ukotvena v lidském vědomí. A všichni, od zákonodárců až po bachaře, jsou přesvědčeni, že jedna věc je prostě neoddiskutovatelná: ve vězení má být člověku špatně a těžce. Tancuj si tam s čerty! Zůstaneš bez vzduchu, bez tepla, bez světla a bez jídla – tady nejsi v lázních ani u maminky! Jinak je odtud nikdo ani metlou nevyžene, nebude se jim chtít vracet na svobodu. Společnost se rozhořčuje především tehdy, když si vězeň dovolí zmínku o nějakých svých právech nebo o lidské důstojnosti. Jen považte! Jestli začnou hříšníci v pekle vykřikovat něco o lidských právech, tak už to tu bude hotový blázinec!

A přitom se tak nějak zapomíná, že na začátku přece nešlo o to zastrašit vězně, ale ty, kteří zůstali na svobodě, tedy samotnou společnost. Společnost tak straší sebe sama daleko víc než samotného vězně. Společnost po tom strachu touží. Samozřejmě, i vězeňské osazenstvo, jako každé pořádkumilovné osazenstvo, má své vlastní vnitřní vězení, kterému se říká karcer, a kromě toho má i různé vězeňské režimy: měkkí, zostřené a ostré. Protože ani ve vězení nesmí být člověku jedno, co se s ním v budoucnu stane. Vždycky se musí najít něco, co je mu možné odebrat a co on ztratit nechce. Protože člověk, který nemá co ztratit, je pro společnost smrtelně nebezpečný a pro všechny čestné lidi je velikým pokušením – pokud už samozřejmě není mrtvý. A tak, aby zbytek člověčenstva nezaviděl, aby se bohobojné duše nevydaly po nesprávné cestě, jsou všechny ty vězeňské režimy vytvořeny tak, že jejich poslední stadium, kdy už člověk opravdu nemá co ztratit, se nachází velmi, velmi blízko stavu přirozené smrti. Zkušený mukl proto nikdy neposuzuje vězení podle fasády nebo podle společné cely, ale vždy a pouze podle karceru. I o státu je lepší udělat si úsudek podle vězení než podle jeho deklarovaných úspěchů.

Vnitřní uspořádání vězení se nemění už několik století a člověku na svobodě, který přijde na exkurzi dejme tomu do Petropavlovské pevnosti, není vůbec jasné, co je v tom vězení tak jiného nebo zvláštního. Postele vypadají jako jiné postele, stěny jako stěny – no, možná ty mříže na oknech. K tomu také vězení máme, aby se z něj nedalo utéct, že ano. Dokonce jim tu povolili číst knížky – tak co by ještě chtěli? Člověk zvenčí totiž nemůže nikdy pochopit, co je to režim.

Copak je v tom tak velký rozdíl, říkáš si, jestli máš vycházku

hodinu, nebo půl hodiny, jestli denně dostaneš 400, nebo 450 gramů chleba, 75, nebo 60 gramů ryb? Tohle zajímá jenom účetní nebo kuchaře, kteří ta čísla musejí zpracovat, člověka zvenčí zajímá jen jedno: umírají přitom vězni, nebo ne? Neumírají? No tak prosím vás, o čem se tady budeme vůbec bavit! Největší dojem dělá na lidi zvenku klenba a tlusté stěny. Jak je to pochmurné, jak to tíží mysl! Tak takové je tedy vězení, brrr... A i kdyby přečetli tunu vězeňských vzpomínek, nikdy nepochopí všechny ty drobnosti, všechny ty nic neznamenající události.

Tak například: tady stojí kovová postel ze svařovaných prutů. Na ní vatová matrace. Všechno vypadá úplně normálně. Ale když se na to podíváme podrobněji, zjistíme, že vězňové, kteří na těchto postelích spali, dokonce vyhlásili hladovku s požadavkem, aby jim zmenšili mezery mezi kovovými pruty. Vypadá to celé dost podivně: postele tu stály aspoň dvacet let a nikdo se o mezerách ani slovem nezmínil. Zbláznili se tihle muklové, nechce se jim jíst, nebo se jenom vytahují? Pouze pedantický archivář si možná mezi zaprášenými listinami všimne jednoho rozkazu, kterým velitel vězení přikázal zabavit muklům staré noviny a časopisy. Je to naprosto rozumné nařízení – aby muklové nezaneřádili celý starým nepotřebným papírem. Zaslouží si pochvalu. Ale ani ten nejpoctivější archivář si nevšimne souvislosti mezi těmihle dvěma událostmi. Jenom mukl, který na té posteli spal, bude téhle souvislosti rozumět. Protože na posteli se dalo spát pouze tehdy, když si pod matraci nacpal hromady starého papíru. Jenže ten mu vzali, a tak se stal z postele rázem mučicí nástroj. Během jediné noci se matrace proleží a ty spíš na železných prutech.

Anebo z jiného soudku: v každém karceru je sedátko nebo něco, co je vyrobeno za tím účelem, aby se na tom sedělo. Takové zařízení najdete v každé cele. Chceš sedět? Tak si na něj sedni a sed si třeba celý den. Ale stačí, aby ten výstupek k sezení udělali jenom o kousíček výš, než by měl být, a také jenom o kousíček kratší: a potom už si na něj nemůžeš pořádně sednout a nohy ti nedosáhnou na zem. Tohle všechno jsou jen nějaké centimetry, nějaké malicherné hlouposti...

Ten rozdíl padesáti gramů chleba nebo patnácti gramů ryb, tak to už jsou úplně prkotiny, ty už ani nestojí za zmínku. Člověk zapomíná, že velbloudovi kdysi dávno zlomilo páteř lehounké pírkó. Zapomíná, že hranice mezi životem a smrtí je tenká a nepatrná: stačí, aby se tělesná teplota změnila pouze o pár stupňů – hele, a už je po něm.

Po celou dobu, co existuje vězení, tahle společenská instituce, probíhá i tenhle boj, řinčí veliká bitva mezi mukly a společností. O gramy, o centimetry, stupně a minuty. V bitvě zaznamenávají obě strany střídavé úspěchy. Občas se do toho muklové oprou a společnost ustoupí. Tu získají 50 gramů, tady 10 centimetrů, jinde 5 stupňů – a hledme, žijeme! Ale společnost přece nemůže připustit život ve vězení. Společnost přechází do protiútku: tu ubere 50 gramů, tady 10 centimetrů, jinde 5 stupňů – a z muklů se stávají chcípáci. Začíná hlad, natahují brka a oblékají dřevěný kabát. Objevují se lidojedi, případy šilenství, sebevraždy, vraždy a útěky.

Tenhle boj jsem sledoval po mnoho let, boj, který je zcela nepochopitelný a nezajímavý pro lidi zvenčí. Tahle historie má svoje velká vítězství, svoje významná data, vítězství i porážky. Svoje hrdiny a vůdce. Frontová linie se v téhle válce, stejně jako v jiných válkách, neustále mění. Tady se frontové linii říká režim. Odvíjí se od ochoty muklů sáhnout si až na dno sil kvůli jednomu gramu, centimetru, stupni nebo minutě. Protože jakmile jejich obrana jenom trochu povolí, okamžitě mezi ně vtrhne jezdecká rota s červenými nárameníky nebo modrými výložkami. Prorážejí frontovou linii, obkličují mukly, hlavní útok vedou z týlu – a s poraženými je amen. Vždyť vítěze nikdy nikdo nesoudí. Nové generaci muklů se nikdy nepodaří vybojovat zpátky ztracené pozice, protože nový pořádek přijmou jako normální, odvěký a nutný. Mohou i desetkrát svou bitvu vyhrát, ale prohrát mohou pouze jednou. A proto muklové, kteří vyhlásili hladovku a ukončili ji, aniž si vymohli svoje požadavky, prohráli nejen svoji válku, ale ztížili život i budoucím generacím. A i proto se nesmíš potopit do lhostejnosti, upadnout do stavu strnulosti. Ona ti lhostejnost bude do ucha neustále našeptávat – hlavní je přežít! Mysli jenom na dnešní den. Přežil jsi ho? Děkuj Bohu! Ale už duní kopyta koní, už se troubí na vojenskou troubu, už se chystá jezdecká rota do útoku.

Tak jsem seděl ve Vladimiru a četl si knížky. Kromě svého hlavního předmětu, biologie, jsem se ještě učil anglicky. Většina osazenstva na našich celách se učí nějaký jazyk. Židé hebrejštinu, ostatní různě: někdo angličtinu, někdo němčinu, občas někdo i španělštinu. Metodika je jednoduchá: čti co nejvíce knížek se slovníkem, vypisuj si neznámá slovíčka a potom si je co nejčastěji opakuj. Většinou jsme si pro větší pohodlí vypisovali slovíčka na kousek papíru – na jednu

stranu neznámé slovíčko, na druhou jeho ruský význam. A aby se nám to nepletlo a neztráceli jsme se v papírech, vznikla u nás móda lepit si skříňky z prázdných krabiček od sirek. Skříňka to byla velmi praktická, měla pět až šest řad a šuplíčky se daly vytahovat. Tímhle způsobem se dají za předpokladu dobrého soustředění naučit za měsíc dva až tři tisíce slov. Třídili jsme si je do šuplíčků ve skřínce – podle významu nebo podle jiného příznaku. Bachaři už si na naše skříňky zvykli tak, že si jich při štáře nevšímali. Ale s knihami a hlavně se slovníky to bylo daleko horší.

Nesměli jsme dostávat knihy z domu. Místní knihovna byla poměrně chudá. A jediné, co zbývalo, bylo objednávat si knihy z obchodu a řádně za ně zaplatit podle standardních cen. Ale ani tak se nedalo objednat všechno, co jsme chtěli. Obzvlášť přísně bylo zakázáno mít u sebe knihy publikované mimo SSSR, což se vztahovalo i na slovníky vydané v Praze nebo ve Varšavě. Takže se přirozeně všichni snažili získat nějaké knihy především nelegální cestou.

Měl jsem v tomhle ohledu velké štěstí. Ještě ve vyšetřovací vazbě v Lefortovu mi moje matka předávala spolu s balíčky každý měsíc tři nebo čtyři knížky. Přičemž mezi sovětskými knihami byly i nesovětské, vydané v Anglii nebo ve Spojených státech. Lefortovští velitelé mi je samozřejmě nevydávali, ale posílali je do skladu. Doufali, že se o tom nedozvím a nebudu se po nich při odjezdu z vězení pít. Tak se mi ve skladě vytvořila zásoba třiceti knih. Do Vladimíru mě převáželi v noci, když ve vězení nebyly žádné vyšší šarže. Ztropil jsem pořádný kravál a požadoval jsem všechny svoje věci. Hrozil jsem, že transportní stráží ohlásím, že mi bachaři nevydali osobní věci. Transportní služba není podřízena ani KGB, ani vězení a kromě toho, jako všichni důstojníci ministerstva vnitra, nemá KGB zrovna v lásce. Proto jsem si myslel, že by mě strážní z transportu mohli klidně odmítnout naložit: měl jsem „požadavky materiální povahy k věznici“ – tak se tomu říká. A toho se nejspíš báli i lefortovští bachaři. Bachař, který byl právě ve službě, se se mnou nejdřív pro formu půl hodiny sprostě hádal, a dokonce mě i chytil pod krkem. Ale znali mě dobře, seděl jsem u nich už potřetí. Věděli, že se mě stejně nezbaví, a tak mi knihy vydali. Do Vladimíru jsem si proto přivezl pytel plný knih; sotva jsem ho tam dovlekl.

Ale později jsem s ním měl velkou potíž: musel jsem ho

odevzdávat na prověrku a dlouho mi ho nevraceli. Oznamili mi, že nemají pracovníka, který by knihy mohl zkontrolovat, a proto mi je nemožno vrátit. Později zaváděli limity – pět knih jsem mohl mít u sebe, ostatní mi vzali. A pokaždé jsem kvůli nim musel psát stížnosti nebo vyhlášovat hladovku. Jednou v lágru jsem je dokonce ukradl ze skladu a vyměnil je za jiné. Byla to zkrátka velká epopéj. Je zajímavé, že za celou dobu nikdo knížky neprohlížel, nikdo ani nevěděl, že nejsou sovětské, jinak by mi žádné hladovky nepomohly. Můj pytel šval velitele už z principu: „Tady není univerzita. Vzdělávat se budete na svobodě.“ A hotovo.

I tak měl ale každý z nás svoji zásobu knih, přičemž knihy se většinou předávaly jako dědictví – od jednoho pokolení mklů k druhému. Stávaly se tak vlastně jakýmsi společným majetkem. Proto mezi námi a bachaři probíhala nekonečná válka, podobně jako v jiných otázkách vězeňského režimu. Tohle ožehavé téma neustále doutnalo. Museli jsme knihy schovávat, aby si jich bachaři nevšimli, obzvlášť v případech šfary. Úkol to nebyl snadný, knížka není jehla, kam s ní? Na cele je to těžké, ale přece jen to jakž takž jde. Ale neexistuje nic horšího, než když bachař otevře okýnko a zařve: „Nástup! Všechny věci s sebou!“ To totiž mohlo znamenat cokoliv: přeražení na jinou celu, přeražení do jiné budovy, do karceru, do transportu. A v každé ze jmenovaných možností nás čekala osobní prohlídka. Kam máme ty zpropadené knihy strčit?

Nejdřív nás zachraňovalo to, že jsme z knížky odtrhli hřbet a přebal spolu s první stránkou. Vyplatilo se odtrhnout i úvod. V tomhle stavu už to totiž při případné hádce nebyla kniha, ale osobní toaletní papír. Takhle mohl člověk pronést jednu dvě knížky. Pak se někdo naučil krásně falšovat knihovnické razítko. To jsme potom mohli říct, že knížka nám nepatří, že je z knihovny. Ale na to za chvíli přišli. Pak šlo ještě vytrhnout knížku z vazby a velmi pečlivě místo ní přilepit obal nějakého objemného časopisu. Knihy jsme pak vydávali za jedno z čísel časopisu „Ogoňok“ nebo „Novyj mir“. Jenže brzy nám začali zabavovat i časopisy. Nejlepší způsob byl číst co nejrychleji a přepisovat si přečtené do sešitu. Takové konspekty už byly považovány za muklovo osobní vlastnictví a také se dědily. Ale často nám zabavovala KGB je na prověrky, aby se ujistili, že nepíšeme antisovětské romány nebo vězeňské zápisky. Jak už jsem řekl, zuřila tu Stoletá knižní válka.

Naším bachařům velmi brzy došlo, že my, na rozdíl od kriminálních,

mnohem hůř neseme ztrátu knih, zakázané návštěvy nebo zákaz korespondence než zabavené jídlo, zpřísněný režim či snížený denní příděl. Proto na nás tlačili hlavně skrze ztrátu různých duševních vymožeností. I když, jak správně říkali kriminálníci – rána do žaludku byla, je a bude oblíbenou praktikou bachařů a výchovných pracovníků. Měli jsme proti tomu svoje zbraně: stížnosti, hladovky, umanutost a vynalézavost. A hlavně, bez toho by nám byla vynalézavost na nic, byli jsme jednotní a mohli jsme se opřít o veřejnou publicitu.

Je to pozoruhodný jev: vždyť jen před nějakými třiceti lety se desítky milionů politických vězňů naháněly na obří stavby komunismu, statisíce jich umíraly na kurděje a na podvýživu. A celý svět tou dobou nadšeně chválil progresivní sovětský režim. Ne že by neměl informace, ale prostě o tom nechtěl nic vědět, nevěřil tomu. Lidé chtějí najít někde na světě krásný sen o štěstí a spravedlnosti. A dokonce i nejserióznější západní pozorovatelé obdivovali grandiózní sovětské úspěchy, rozkvět stavebnictví a entuziasmus sovětských lidí. O muklech – ani slovo.

Teď nás politických vězňů sedělo v celé zemi maximálně dvacet tisíc, asi tolik, kolik jich umíralo během jediné zimy v Norilsku. Ale už i Západ cítil, že o jeho vlastní budoucnosti se částečně rozhoduje taky ve vladimírském vězení. Západní média se nám začala věnovat, a dokonce se snažila zjistit podrobnosti z naší války o režim, pochopit ty boje o gramy, stupně a centimetry. Lidstvo najednou začala zajímat otázka, zda může mít vězení lidskou tvář. To se nám zrovna hodilo. Vězení jsme měli už dlouho, ale lidská tvář stále nikde. A tak se stávalo, že jsme ještě ani nestihli ukončit hladovku a bachaři už nám tajně sdělovali podrobnosti zpráv BBC nebo rádia „Svoboda“ o naší hladovce. Dokonce i je zaujal tenhle rozhlasový boj.

Zneklidnili i naši kremelští vůdcové – začalo jim být nepříjemné, že fasáda jejich obrovské budovy začíná ztrácet lesk. Zrovna teď, sakra! Zrovna když se proletáři všech zemí nakonec přece jen spojili a mohou uskutečnit staletou touhu lidstva. Děje se to právě v okamžiku, kdy je třeba nasměřovat snahy všech národů na válku s diktaturou v Chile nebo s politikou apartheidu v Jižní Africe! Najednou tu máme nějaké mukly, hladovky, příděly, gramy a stupně.

Vždyť to snižuje soustředění pracujících, napomáhá to světovému imperialismu a oddaluje světlou budoucnost.

Ale tou dobou se měnila i nálada uvnitř samotného státního aparátu:

dávno zmizel revoluční zápal a nadšení, ty rozstřílel Stalin v třicátých a čtyřicátých letech. Aparát zkostnatěl, paralyzovala ho úřednická apatie, strach ze zodpovědnosti, strach z vedení a příkazy, které bývaly často nesrozumitelné. Nejlepší ze všeho bylo oznámit takovou záležitost vyšším místům a čekat na pokyny. A nahoře, co se týká pokynů, moc nespěchali. Nahoře nejraději trestali úředníky za lajdáctví, vydávali nové a nové instrukce, usnesení a rozhodnutí, které bylo třeba zase nějak vyložit a nějak zasadit jedno do druhého, i když si protirečily. Ředitel věznice měl z toho všeho hlavu jako včelí úl.

Jasně bylo to, že každý nový příkaz musí být použit proti muklům. Ale jak tvrdě? Trošku je přimáčkneš, mírně do nich štouchněš a je to tady – hladovka. Zase se ozve křik z Londýna, Mnichova a Washingtonu... Což ovšem znamená, že za dva tři týdny tu budeme mít komisi z Moskvy. „Soudruhu, jak jsi mohl něco takového dopustit? Vždyť vy jste ustoupil provokaci světového imperialismu!“ Samozřejmě že najdou nějaké nedostatky, nejasnosti, zapíšu si je, poukážou na ně, vystaví je a možná odvolají z funkce i ředitele. Obecně se ví, že každý úředník má moře nepřátel, kteří jenom čekají, aby se posadili na jeho místo, aby mu urvali sousto od úst. A proto důstojníci a vězeňští velitelé také po nocích kroutí knoflíkem rádia, poslouchají západní rozhlasové stanice a ptají se pak jeden druhého – bylo něco včera? A pokud ano, tak už se chystají na komisi. Mazáci mezi vězeňskými bachaři jen vzdychají: „Člověk aby s nima zacházel jako v rukavičkách! Chacha, před dvaceti lety, to by byla jiná...!“

Jenže my už prostě nejsme králíci, kteří mlčky a pokorně umírají. My jsme totiž pochopili jednu velkou pravdu: tahle moc se nedrží nad vodou díky puškám, tankům nebo atomovým bombám. Moc se rodí z pokory, ze souhlasu s režimem. A proto každý, kdo se odmítá podvolit násilí, zmenšuje toto násilí přesně na jednu dvousetpadesátimiliontinu. My jsme si prožili aktivní účast v hnutí za lidská práva, prošli jsme dobrou školou v lágrech a víme, jakou drtivou sílu může mít nepodrobení se moci. A vědí to i její představitelé. Už dávno ve svých propočtech odhodili všelijaká komunistická dogmata. Už nepotřebují, aby lidé věřili v nějakou světlou budoucnost, potřebují jen, aby se tiše podrobili. Když nás trápí hladem a tahají nás po lágrech a karcerech, nedocílí toho, že bychom začali věřit v komunismus, ale doufají, že už se konečně podvolíme anebo přistoupíme aspoň na kompromisy.

Do vladimírského vězení nás svezli ze všech lágrů. Byli mezi

námi ti nejnepokornější a nejtvrdohlavější: hladovkáři, stávkáři a odesílatelé stížností. Náhodných vězňů se mezi námi našlo pár. A ti, kteří se k nám nějakým nedopatřením dostali, se chtěli nechtě zapojovali do naší obranné taktiky.

I na ostatních celách seděli muklové se zvláštním režimem a se stejnými paragrafy jako my. Ale většinou to byli vězni náhodní, hlavně kriminálníci, kteří prohráli sami sebe v kartách nebo se nějak provinili před spoluvězni na celách. Aby se vyhnuli zákonité odplatě, nalepovali na stěny letáky nebo si vytetovali antisovětské heslo. V tom případě se jim totiž navyšoval trest a čekalo je převedení do zvláštního režimu, který mají „politických recidivistů“. Samozřejmě že svou podstatou a psychologií zůstávali kriminálníky. Ale co je zvláštní, jejich normální režim se ničím neodlišoval od stalinských lágrů. Velitelé a bachaři se k nim chovali úplně jinak než k nám: bili je, ponižovali, vězni se rvali kvůli krajici chleba a donášeli jeden na druhého. A přitom si mohli vytvořit pořádnou obranu!

Do roku 1975 nás politické vězně do práce nehonili. Vězeňské vedení to považovalo za zbytečné. Věděli už z minulých let, že většina do práce stejně nenastoupí a ti, kteří půjdou, stejně nebudou plnit normu. Pro vězení bylo ekonomicky nevýhodné platit svobodným mistrům, udržovat pracovní dílny, stále zvyšovat plán a nezískávat žádný reálný výdělek. Ale na jaře roku 1975 – možná v očekávání Helsinek – najednou Moskva rozhodla jinak: přišel příkaz, aby vedení věznic přinutilo politické chodit do práce.

Nucené práce jsou pro každého člověka velmi potupné. V podmínkách tohoto vězeňského systému se 60 procent výdělku odvádí na zajištění stráží a od zbytku se odečítá cena vězňova jídla, oblečení a obuvi. Práce je považována za způsob převýchovy a odebírá člověku při šestidenním pracovním týdnu osm hodin denně. Normy se přitom zvyšují tak, aby nebylo možné je splnit. V takových podmínkách je práce nepřijatelná pro každého člověka, který si sám sebe aspoň trochu váží.

My jsme samozřejmě odmítli. A začala dlouhá blokáda. Všechny nás jako ty, kteří odmítají pracovat, několikrát protáhli různými tresty: já jsem například v zostřeném režimu poseděl rok a půl (z celkových ani ne dvou let!). Další dostali vícekrát karcery a stávalo se, že tam někoho nechávali šedesát, dokonce i sedmdesát dní. Zakázali nám korespondenci, přišli jsme o návštěvy nebo o balíčky s jídlem. Válka

to byla krutá, do posledního dechu. Všichni jsme věděli, že nesmíme prohrát. A tak jsme kromě normálních obranných metod, tedy hladovek a nelegálního předávání informací na svobodu o bezpráví, ke kterému ve věznicích dochází, přistoupili ještě k nové metodě: zavalili jsme oficiální místa stížnostmi; začaly se na ně sypat jako lavina.

Člověk musí trochu rozumět sovětskému byrokratickému systému, aby pochopil, jaký to mělo efekt. Podle zákonů platných v SSSR má každý vězeň právo podávat stížnosti kterémukoliv státnímu nebo občanskému úřadu i osobám, jež tento úřad zastupují. Stížnost musí být odeslána vězeňskou správou nejpozději třetí den po jejím podání. Během těchto tří dnů musí vedení napsat ke stížnosti vysvětlující stanovisko, také výtah a shrnutí případu daného vězně, a to všechno vložit do jedné obálky se stížností.

Úřad, který stížnost obdržel, ji zaregistruje v soupisu došlé pošty a je povinen na ni během jednoho měsíce odpovědět. Pokud úřad není kompetentní k řešení problému, který je ve stížnosti uveden, musí ji přeposlat kompetentním instancím. S další stížností už je třeba postupovat o něco složitěji. Existuje několik zákonů a instrukcí, které regulují prošetřování stížností. A reálně to vypadá následovně: pokud jste napsali jednu stížnost, nepřinese to žádný efekt. Bude přeposlána „povolané osobě“, tedy přesně tomu člověku, na kterého si stěžujete. A ten vaši stížnost shledá, jak jinak, jako neopodstatněnou. Nejčastěji však stížnosti vůbec nikdo nečte a posílají se o instanci níž. Kvůli tomuhle postupu moc lidí nevěří v sílu stížností. Vrána vráně oči nevyklovne – říkají lágerníci.

Ale když se dodržují některá pravidla, mohou se stížnosti stát velmi efektivní, dokonce i ve vězení. Je však nutné:

- *znát zákony a proces prošetřování stížností,*
- *do posledního písmenka znát zákony a instrukce o vězeňském režimu,*
- *stížnost musí být co možná nejkratší, výstižná, nejlépe na jednu stránku, jinak ji nikdo nebude číst. Ve stížnosti musí být pouze fakt porušení daného zákona nebo instrukce, datum události, příjmení viníků a odkaz na zákon nebo instrukci, která byla porušena. Musí se to všechno napsat velkým a velmi úhledným písmem, po stranách se musejí nechat volné okraje.*
- *stížnosti mohou vyšetřovat i vysoce postavené instance. V tom případě je třeba stěžovat si na úřady jim podřízené. Tedy takto:*

má-li odpovědět hlavní správa ministerstva vnitra, nesmí si trestanec stěžovat na ředitele věznice, ale na ředitele oblastní správy. Se stížnostmi se musí pomalu stoupat po úřednickém žebříku a stěžovat si pokaždé o stupeň výše na předešlou instanci.

- jedna stížnost nesmí nikdy obsahovat dvě různé záležitosti,*
- stížnost se musí odesílat doporučeně,*
- a nejdůležitější podmínka: stížnosti je třeba psát v ohromném množství a posílat do těch nejnemožnějších a naprosto nekompetentních úřadů.*

V nejlítějších bojích naší války psal každý z nás deset až třicet stížností denně. Napsat třicet stížností za jeden den je náročné, proto jsme si rozdělovali témata, každý sestavil svoje téma a ostatním ho dal k opsání. Pokud sedí v cele pět vězňů a každý z nich si vezme šest témat, ve výsledku napíše každý třicet stížností, ale vymýšlet musí jen šest. Přepsat třicet stránek hotového textu psaného velkým písmem trvá přibližně hodinu a půl až dvě.

Adresáty stížností by neměli být úředníci, ale naprosto nečekaní lidé a organizace: například všichni poslanci městské rady, všechny noviny a časopisy, všichni kosmonauti, všichni spisovatelé, umělci, baleríny, všichni sekretáři ústředního výboru komunistické strany, generálové, admirálové, předáci v továrnách, pastevci, chovatelé jelenů, dojičky, sportovci a tak dále a tak dále. V Sovětském svazu jsou totiž všichni jen trochu známí lidé povolanou osobou.

Situace se poté vyvíjí následovně: vězeňská kancelář je zavalena stížnostmi a nestíhá je odeslat během tří dnů, protože ke každé z nich musí sestavit výše uvedené vyjádření a shrnutí z případu. Za nedodržení termínu je nemine důtka a přijdou o prémii. V těch nejzřetlivějších dnech naší války pomáhali v kanceláři na přímý příkaz ředitele úplně všichni: knihovníci, svobodní účetní, cenzoři, důstojníci z politického oddělení nebo výjezdni policejní skupina. A nejen to. Vedle vězení stálo učiliště ministerstva vnitra, a na výpomoc do kanceláře proto nahnali i studenty!

Každé odeslání doporučeného dopisu a odpověď na takový dopis se musí zaregistrovat ve speciální knize a velmi přísně dodržovat zákonné lhůty pro odpovědi a odesílání stížností. Stížnosti procházejí velmi složitými cestami, v každé instanci se musejí zaregistrovat, na každou vzniká vlastní složka a další povinnosti. Nakonec se

všechny shromáždí ve dvou instancích: v místní prokuratuře a v místní správě ministerstva vnitra. Tyto úřady však také nestíhají odpovídat, také nedodržují dané termíny, za což dostávají důtky a pracovníkům se snižují prémie. Byrokratický stroj pracuje naplno, vy pouze přehazujete papírovou barikádu z úřadu na úřad a zaséváte do nepřátelských řad paniku. Úředník zůstane úředníkem, nemají se často mezi sebou rádi a vaše stížnosti se stávají zbraní v ruce mezi různými resorty. To trvá několik měsíců. Potom se na scéně objeví nejmocnější faktor sovětského života – statistika. Na nějakou vysokou instanci přijde mezi zprávami o postupujícím budování komunismu hlášení s potvrzenými čísly a součty, které říká, že z vladimírského vězení bylo do celé oblasti rozesláno sedmdesát pět tisíc stížností. Nikdo ty stížnosti nečetl, ale číslo je to ohromující. Tohle číslo zkazilo celou bilanční statistiku, zničilo jakési ukazatele socialistického soutěžení kolektivů, úřadů nebo celých oblastí. Všem je z toho na nic: celá oblast se propadá z předních pozic na poslední místa, jsou jí odebrány putovní rudé prapory, poháry a vlaječky. Pracující jsou rozhořčeni, na oblastní správě zavládla panika, do věznice se okamžitě vydává komise složená z nejvyšších představitelů správní jednotky.

Tato komise nikomu z nás osobně nepomůže, maximálně vyřeší několik nepodstatných otázek z našich stížností. Ale určitě najde ohromné množství nedostatků a důkazu nedbalosti v práci vězeňského vedení. Vedení dostane napomenutí. Někdo přijde o místo, někomu sníží hodnost a další si vykoleduje důtku. Komise referuje nahoru o přijatých opatřeních a spokojeně odjíždí domů. Ale to stále není všechno. Posílali jsme stížnosti nejrůznějším dojičkám, balerínám a chovatelům jelenů a i jim se musejí posílat odpovědi, musí se jim to vysvětlit, je třeba je uklidnit a informovat o rozhodnutí komise a o přijatých opatřeních.

A my pořád píšeme a píšeme, kazíme statistiku za nové měřené období, až dorazí nová komise, a tak to trvá celé roky. Nebylo by od věci doplnit do tohoto výčtu ještě komise a důtky za únik informací do zahraničí, nařízení, oběžníky, stížnosti rodinných příslušníků, kampaně a mezinárodní petice. Už chápete, co si prožilo vedení naší věznice za tu dobu, co jsme s nimi vedli válku proti nucené práci? Copak se najde ředitel věznice, prokurátor nebo tajemník oblastního výboru komunistické strany, který by chtěl vést takový život? A kdyby to záleželo jen na nich, už dávno bychom blokádu prolomili. Ale oni plnili příkaz z Moskvy.

Bože můj, snažili se zničit naše stížnosti na sto a jeden způsob! Konfiskovali je po tuctech, kradli nám je, nedávali nám papír, neprodávali známky a obálky, zakazovali posílat stížnosti doporučeně (aby je bylo jednodušší krást), vytvořili zvláštní nařízení, které zakazovalo posílat stížnosti kamkoliv jinam kromě ministerstva vnitra, strkali nás za stížnosti do karceru. A odpovědi! Jaké my jsme dostávali odpovědi! To si člověk ani neumí představit. Připitomělí úředníci, kteří si ani nestihli naše stížnosti přečíst, odpovídali úplně mimo téma, pletli si adresáty i podstatu stížností. Nešťastné zákony se jim dařilo tak překrucovat a přelhávat, že by za to mohli jít sami sedět. Jeden plukovník NKVD z místní správy, již naprosto otupělý z toho návalu papírů, mi například odpovídal, že sjezd Komunistické strany Sovětského svazu nelze považovat za společenskou organizaci, a proto se na něj prý nemůžu obracet se stížnostmi. Vyvolalo to vichr žalob na tohoto plukovníka a on v tomto nečase úplně zmizel ze scény.

A soud ve Vladimíru, který se doslova hroutil pod návalem žalob a požadavků na zahájení trestního stíhání našich bachařů, nám například odpovídal, že důstojníci ministerstva vnitra nepodléhají sovětským soudům. Nakonec se na nás úplně vykašlali a místo odpovědi nám na naše stížnosti odpovídali jednou větou tohoto přibližného znění: „Během tohoto měsíce jsme obdrželi a zamítli 187 vašich stížností,“ – a podpis. Do našeho boje se musel zapojit celý byrokratický systém Sovětského svazu. Neexistuje snad jediný úřad, oblast nebo republika, odkud bychom nedostali odpověď. Stávalo se, že dva úřady dávaly na naši stížnost diametrálně odlišnou odpověď, a to jsme si je potom hezky vychutnali. Ke konci jsme do té hry vtáhli i kriminálníky a infekce psaní stížností se začala šířit vězením. A to ve vězení sedělo tisíc dvě stě lidí.

Jsem přesvědčen, že kdyby tahle bitva trvala ještě déle a zapojilo se do ní celé vězení, sovětský byrokratický systém by prostě zkolaboval: všechny úřady a instituce Sovětského svazu by přestaly pracovat a vyráběly by pouze odpovědi na naše stížnosti. Ale oni to vzdali. Po dvou letech války byla blokáda odvolána. Náš ředitel věznice byl odvolán ze svého postu a odešel na penzi, došlo k nějakým změnám v administraci a všechno utichlo. Moskva od vydaného nařízení odstoupila. Náš ubohý plukovník Zavjalkin! Trpěl pro nic za nic a padl jako oběť administrativní nespravedlnosti. V jádru to nebyl špatný člověk, byl to jen a pouze svědomitý úředník. Velmi špatně

rozuměl tomu, co se vlastně děje, a neustálým přivalům komisí a rozporuplným příkazům se bránil svým vlastním, osobitým způsobem. Tvářil se jako jelimánek, jako snaživý hodný blbeček, který se snaží udělat všechno co nejlip, ale vždycky se to nějak zvrtné! Dávali mu co proto, pokaždé ho hubovali, veřejně ho pranýřovali a on to všechno přijímal s pohledem nevinného člověka, kterému prostě nikdy nepřeje štěstí.

Vítězství nás stálo hodně sil. Spolubojovníci chřadli, každý z nich trpěl nějakou nemocí: jeden měl žaludeční vředy, druhý tuberkulózu. Ve vězení se vede špatně i zdravému člověku, natož nemocnému. Přes zdraví a nemoci se dá vězně také lépe vydírat: když nám půjdeš na ruku, dostaneš se do nemocnice a dostaneš léčení a dietní stravu. Při žaludečních vředech nebo onemocnění jater se všechny ty poloshnilé ryby a zatuchlé kyselá zelí nedají vůbec jíst. A právě ty bohužel tvoří 60 procent naší stravy. Co si počít? Při tuberkulóze nebo například při žaludečních vředech, kdy člověk trpí nesnesitelnou bolestí žaludku, mu velitelé s velkou radostí připravují pobyt v karceru. A jdou ještě dál, klidně si vězně během hladového dne, kdy nedostává žádné jídlo, pozvou na pohovor. Tuberákům je o něco líp, ti aspoň necítí bolest.

Ono se tady totiž stejně nikomu nic neléčí. Doktoři tu mohou odstranit nejhorší příznaky bolesti, nedopustit smrt, otupit bolest a mírně člověku ulevit. Ale výsledkem je pouze to, že všechny nemoci se u vězňů stávají chronické. Člověk se jich už nikdy nezbaví a zůstane celý život závislý na práscích. To je ovšem považováno za normální jev. „Přijeli jste sem do lázní nebo co? My jsme vás sem nezvali, neměli jste sem lézt,“ říkají doktoři. Dokonce i nemocnice se vlastně nijak neliší od cely: mají stejné betonové podlahy a stejné žaluzie na oknech. Není tu světlo ani vzduch, jenom jídlo je o něco lepší. Dokonce tu nemají ani záchody – vyměšovat vyvádějí nemocné dvakrát denně na záchodky. Člověku se do takové nemocnice ani moc nechce.

Lékařská pomoc se tu bere jako odměna za dobré chování. Na sousední cele u kriminálníků sedí jeden epileptik. Muklové každý den buší do dveří, že potřebuje lékařskou pomoc. Ale kdepak by se dočkali doktora! Za čtyři hodiny, a to jen možná, nahlédne do okýnka felčar: „Zase ten epileptik? Však on neumře, už nás nevolejte.“ A třískne okýnkem. Když se na naší cele udělalo špatně Gunnaru Rodemu, půl noci jsme mlátili do dveří, křičeli jsme ven z okna, vytrhli jsme z podlahy lavici a vši silou jsme jí mlátili o dveře jako

beranidlem. Okýnko ve dveřích jsme vylomili a dveře praskly. Málem jsme ty dveře vylomili. Všem nám potom napařili karcer, ale Rodeho přece jen přesunuli do nemocnice. Jindy zase šoupli do karceru Suslenského, který je srdcař a v karceru se u něj pravidelně objevuje třetí nebo čtvrtý den záchvat. Ani tentokrát tomu nebylo jinak. Celá budova včetně kriminálníků začala mlátit do dveří, byl to rachot jako při kanonádě. Budova se otřásala v základech – šestašedesát cel, to je celkem dvě stě lidí, rozbíjelo dveře. Výsledek? Suslenského přenesli felčáři na nosítkách do jiné budovy a šoupli ho do jiného karceru. To je všechno.

Takže za naše vítězství jsme tvrdě zaplatili. Ale kdo ví, pro kolik další muklovských pokolení jsme ubránili právo nepracovat? Vymohli jsme se i mnohá zlepšení. A hlavně – velitelé se nás teď bojí jako ohně! Když se nás nový ředitel zkoušel zmáčkнуть přes knihy – stačilo držet hladovku jen pár dní a hned se vzdal. Nesmějí se nás teď dotknout ani prstem. Z kriminálních cel skoro každý večer někoho odvedou na záchod a tam ho mlátí jako psa. Klidně mu nasadí pouta, připnou mu ruce k topení a pak ho zkopou. Každý večer se tu vzduchem nese řev a nárek. Proslulý je v tomhle směru major Kiselev. Je věčně užralý a má zamlžené, skoro slepé oči. Ten, když nedá někomu aspoň jednou za směnu nakládačku, z toho může onemocnět. Naše cely ale obchází v půlkruhu, bojí se dokonce i dýchat, abychom neucítili zápach alkoholu.

Pustili jsme se do něj poté, co byl na konci roku 1974 během jeho služby zavražděn v karceru kriminálník s přezdívkou Divoch. Bili ho tam dlouho, nejspíš celou noc, protože na cele tu noc nebyl. Několikrát jsme v noci přivolávali stráž na chodbě a ptali jsme se, co se děje. „Ale co já vím,“ odpovídal strážný, „to je jeden z těch bláznů, co pořád vyjou a vyjou.“ Až ráno nám kriminálníci vysvětlili, co se stalo. Od té doby byl Divoch dva roky jedním z témat našich stížností – žádali jsme soud pro Kiseleva. Takových stížností jsme napsali dobře půldruhého tisíce. Soud se samozřejmě nekonal, prokuratura trvale odpovídala: „Administrace nemá ke Gavrilenkově smrti žádný vztah.“ Z těchto odpovědí jsme se vlastně dozvěděli příjmení zemřelého.

Kiselev ale v každém případě ztichl a začal se nás bát. Přitom nás z hloubi duše nenáviděl a pokaždé sliboval, že na nás napíše hlášení, abychom dostali trest. Celá jeho směna mu byla podobná, asi si je vybíral podle sebe. Třeba Jedenačtyřicítka, to byl exponát! Jmenoval se Sarafanov, byl malého vzrůstu a hlídal vždycky v první budově,

ve směně u Kiseleva. Svoji přezdívku dostal už před mnoha lety, když nelenil a během jedné směny napsal 41 hlášení. Jak to mohl stihnout, když pořádně neuměl ani číst, ani psát, to je ve hvězdách. Výjimečně zákeřné hovado! Tenhle a ještě jeden bachař s přezdívkou Cikán, také z Kiselevovy směny, nám prováděli nejvíc zákeřností a upřímně nás nenáviděli. Cikán byl, pravda, otevřenější a přímější. Řval na nás beze studu: „Škoda že vás všechny Hitler nespálil v pecích!“ Byl totiž přesvědčen, že jsme všichni Židé. Dávali jsme si na něj pozor.

Ostatní bachaři, hlavně ti mladší, se k nám nechovali špatně, někdy s námi vlastně i docela otevřeně soucítili. Stejně jako my nenáviděli kapitána Obrubova, který nám byl přidělen jako zvláštní vězeňský zmocněnec. Bachaři i kriminálníci mu říkali Kapitán Canaris. Vzhledem možná kapitána Canarise opravdu připomínal, ale myslím, že byl tisíckrát hloupější. Pořád nám nasazoval do cely kriminálníky z vězeňské služby nebo roznašeče jídla z hospodářské části, aby nám ukradli nějaký lístek, který jsme jako chtěli propašovat na svobodu, nebo nějaký dopis. Za to jim tajně přinášel čaj, ve vězení zakázaný. Ostatní vězni z hospodářky nám o tom všem hned řekli, protože to považovali za nejjednodušší řešení, a prosili nás, abychom pro ně vyrobili nějaké vymyšlené a praštěné lístky. Pro nás to bylo také výhodné, protože obsluha z hospodářky za to dávala machorku a někdy i chleba našim politickým v karceru. Proto jsme pravidelně zásobovali Obrubova vymyšlenými vzkazy na svobodu, dokonce i peticemi do OSN, které on využíval k prezentaci svojí užitečnosti vyšším místům. Roznašeči jídla potom prodávali vydělaný čaj zlodějům, takže všichni byli spokojeni.

Podle vyprávění byl Obrubov před několika lety mnohem drzejší a dotěrnější, volal si k sobě jednoho po druhém a nabízel vězňům, aby donášeli a psali udání. Jedněm sliboval za odměnu lepší jídlo, jiným vodku a dalším předčasné propuštění. Nakonec toho ale vězni měli plné zuby. Vybuchlo to poté, co si Obrubov k sobě pozval Borise Borisoviče Zalivaka, bývalého pravoslavného kněze, a nabídl mu, že mu za spolupráci pomůže najít na svobodě farnost. Nějakou dobu jsme potřebovali na domluvu, hlavně šlo o to zkoordinovat činnost mezi jednotlivými budovami. Ve stanovený den všichni jako jeden muž vyhlásili hladovku s požadavkem, aby skončilo drzé verbování do řad donašečů a Obrubov byl zproštěn služby. Naprosto nečekaně právě tahle hladovka vyvolala velký zájem vězeňského vedení i prokuratury.

Okamžitě se objevil ředitel a prokurátor a vyptávali se, jestli Obrubov opravdu tak neomaleně a hrubě verboval vězně. Přitom se jim sotva dařilo skrývat svou radost. Od té doby se Obrubov otevřeně neukazoval, získávat udavače už se neodvážil, a dokonce si nenechával nikoho z nás ani předvolávat. Kroužil tiše někde kolem nás. Kriminálníci nám vyprávěli, že ho mnohokrát viděli, jak stojí hodiny za našimi dveřmi a snaží se odposlechnout, o čem si tam povídáme.

Musím říct, že i chování kriminálních vůči nám se hodně změnilo. Vypráví se, že ještě před dvaceti lety nadávali politickým do fašistů, okrádali je v transportech a v rozřazovacích táborech, trápili je v lágrech a tak dále. Teď nám ale kriminálníci pomáhali, nejednou se mnou například nesl někdo z nich na střídačku můj těžký pytel s knihami. Dělili se se mnou i o kuřivo a o jídlo. Prosili nás, ať jim vyprávíme, za co sedíme a o co nám vlastně jde. S velkou zvědavostí četli můj rozsudek, ale jedno jedině nám nikdy neuvěřili – že to všechno děláme zadarmo, že nám za to nikdo neplatí. Nikdy je nepřestalo překvapovat, že někdo jde jen tak, vědomě a nezištně, do vězení. Ve vladimírské věznici jsme s nimi měli ty nejlepší sousedské vztahy: pořád se na nás obraceli s otázkami a s prosbami o radu i pomoc. Stali jsme se nejvyšším soudem v jejich hádkách, pomáhali jsme jim psát stížnosti, vysvětlovali jsme jim zákony a pořád dokola probírali politické otázky.

Chtě nechtě začínají i kriminálníci ve vězení číst noviny, poslouchat rozhlas a možná se poprvé v životě zamyslí nad otázkou: proč je život v Sovětském svazu tak hloupě zařízen? Absolutní většina z nich je naladěna antisovětsky a slovo „komunista“ používají jako nadávku. Kvůli jejich nejednotě a nigramotnosti však neumějí bojovat za svoje práva a nejčastěji ani na žádná práva trestanců nevěří. Bachaři využívají jejich nejednotu a šarvátky, aby je navzájem rozhádali. Když chtěl bachař některého kriminálního zlomit, stačilo ho přeřadit na celu, v níž seděli jeho nepřátelé na život a na smrt. Na takové cele někdo někoho dřív nebo později zabije a vraha potom odsoudí k trestu smrti.

Vypráví se o případu, kdy náš nový ředitel věznice podplukovník Ugodin přeřadil nějakého Tichonova na celu k jeho úhlavním nepřátelům. Ubíjeli ho tam dlouho, dva dny a dvě noci do něj kopali jako do pytle. Řval na celou věznici, ale nikdo se do toho nemíchal. Vyprávělo se, že Ugodin často přicházel ke dveřím, díval se dovnitř

kukátkem, poslouchal, jak Tichonov vyje, a poté spokojeně odcházel. Při téhle činnosti ho přistihli vězňové ze sousední cely, když je přiváděli z vycházky. A z cely naproti to všechno bylo vidět škvírou ve dveřích. Až třetí den vešel do cely bachař – aby vynesl mrtvolu. Viníky potom odsoudili k trestu smrti, Ugodin s tím samozřejmě neměl před soudem nic společného.

My jsme se o tom hned dozvěděli a okamžitě jsme napsali generálnímu prokurátorovi. Odpověď nám ale zaslala místní prokuratura: „Účast úředních osob na vraždě Tichonova zjištěna nebyla.“ Tím se celý případ uzavřel.

V podmínkách našeho neustálého boje o režim jsme museli hledat možnosti, jak si vyměňovat informace a udržovat kontakt s celami politických vězňů, rozmístěnými po celé budově. V této záležitosti se ukázali být kriminálníci velmi užiteční. Oni totiž, a především zlodějské baroni, měli celé vězení protkané vlastními informačními cestami, po nichž rozesílali své direktivy. Tyto neviditelné cesty procházely z okna do okna, mezi vězni na vycházkách, přes podlaží i budovy. Do těchto informačních kanálů jsme se dostali i my.

Musím říct, že zloději byli v téhle záležitosti vždy čestní: lístky nepadly nikdy bachařům do ruky a adresát je dostával přesně v tom zašitém a zalepeném stavu, jak jsme je „odeslali“. Je jasné, že my jsme se zase na oplátku museli účastnit předávání jejich pošty, což jsme prožívali mnohem silněji než přepravu vlastních zápisů. Bylo by velmi nepříjemné podvést sousedy, kteří šli obětavě do karceru nebo polykali celou zásilku, ale nikdy, nikdy ji nevydali bachařům. Celkově je s podivem, že v plné izolaci a zostřeném režimu, které jsme měli ve vězení, existovalo tolik komunikačních kanálů: libovolné dva body ve vězení se mohly spojit. Všechno to bylo samozřejmě přísně zakázáno a vězni byli za tento přestupek, za tzv. kontakt mezi celami, tvrdě trestáni.

Vzpomínám si, jak jsem poprvé přijel do vězení. Nevěděl jsem ještě, jak to tam chodí, a posadili mě samotného na celu, odkud se vyvádělo do transportů. Byla tmavá, špinavá a velmi chladná. Místo záchodu tam byl takový trůn – vyvýšený, asi půl metru vysoký hrbol se schůdky, nahore uprostřed zela díra. Z ní vycházel šílený zápach. Nad dírou byl kohoutek s vodou – to mělo být umyvadlo. Sedl jsem si na pryčnu, cela mě zaskočila. Takže takhle si odsedím tři roky? přemýšlel jsem. A najednou slyším: „Ehm!“ Zdalo se mi to, nebo si někdo skutečně odkašlal těsně u mého ucha? „Ehm! Krajánku!“ Co se to děje?

Pro jistotu jsem odpověděl: „Co je?“ „Pojď blíž k záchodu, krajánku, špatně tě slyším!“ Tak jsem se poprvé seznámil s vězeňským telefonem.

Na jiných celách, kde stojí opravdové záchody, stačí koštětem nebo hadrem vyčerpát vodu ze sifonu a potom už si vězni povídají jako normálním telefonem. I my jsme si na to brzy zvykli. Hlavně večer se odevšad rozléhá vyvolávání vězňů: „Hej, třicet jedničko! Třicet jednička! Čerpej!“ nebo „Odčerpávej!“ Anebo úplně napřímo: „Jedenatřicítka k telefonu!“

Ne všechny cely jsou propojeny tímhle telefonem. Většinou se dá zavolat nahoru nebo dolů, velmi zřídka do cel ležících naproti. Záleží na tom, jak je vedena kanalizace.

A záchody samozřejmě nestojí na všech celách. To se potom musí použít jiný způsob. Přes všechny cely prochází potrubí s radiátory. Hliníkový hrnek, který se ve vězení rozdává všem, musíte přiložit dnem k radiátoru a pusou pevně přitisknout k otvoru hrnku. Na druhé cele musí někdo držet hrnek úplně stejně u radiátoru, jen s tím rozdílem, že má k otvoru přiložené ucho. Tento komunikační kanál je přetížený, v trubkách po celý den hučí různé hlasy. A má to své nevýhody: člověk musí čekat v řadě, protože není možné, aby mluvilo několik lidí najednou. Potom je také špatně slyšet ve vzdálenějších celách a někdo z bližších cel musí předávat to, co slyší, dál jako štafetu. A zatřetí – ne každou informaci můžete sdělovat otevřeně a veřejně. A právě pro tyhle případy existuje pošta.

Obyčejně se předává „koněm“, stejně jako větší věci – potraviny, knihy a tak dále. To se musí rozpárat několik ponožek a z jejich nitek uplést pevná šňůra. Na konec šňůry se přiváže náklad. Potom musí člověk mimořádně šikovně prostrčit náklad skrze žaluzie na okně. Ty mají škvíry tak maximálně na jeden prst. Náklad se musí hodit do boku nebo dolů. Tam už chytají „koně“ tak, že mezi žaluziemi někdo protáhne „ramínko“, tj. nějakou hůlku, která má na konci háček, když není nic jiného, stačí i trubička z pevně zkroucených novin. Když jedna cela „koně“ takhle přijme, odváže šňůru a šňůru si ti nahoře vytáhnou zpátky. V nové cele už v tu chvíli přivazují náklad na vlastní šňůru. Tak se vaše zásilka pohybuje po vězení z okna do okna. Samozřejmě že když vás u toho načapají bachaři, máte jistých patnáct dní v karceru.

Dalším způsobem je předávání zásilek na vycházce. Veselým slovem „vycházka“ se označuje v podstatě velmi nudná procedura.

Už dávno jsou ty tam časy, kdy trestanci chodili ve dvojicích po společném vězeňském dvoře. Nyní jsou vycházkové kotce – betonové klece – snad jen o málo větší než cela. Stěny jsou omítnuty hrubou nahazovanou maltou, tzv. kožichem, aby se na ně nedalo psát. Dveře jsou úplně stejné jako na cele, obité plechem a s kukátkem. Stěny jsou vyšší než tři metry, místo stropu je pletivo. Na vycházky nás vyvádějí po celách, takže vycházky žádné rozptýlení nepřinášejí. Takových vycházkových kotců je na dvoře deset až dvanáct, vždy pět šest na každou stranu od centrální uličky. Nahoře nad uličkou je vyvýšená rampa pro bachaře, po které chodí dopředu a dozadu a dívá se do kotců doleva a doprava. Jakmile se otočí zády, z kotce do kotce začínají létat nevelké dopisy a lístky. Cela, která je při téhle činnosti přistižena, přijde o vycházky.

Později, aby se zamezilo tomuhle způsobu předávání informací, navěřili přes horní mříž obdélníky s droboučkým pletivem, takže v zimě skrze ni nepropadával ani sníh, zůstával ležet nahoře. Ale ani to nepomohlo. Trestanci nějak dokázali nadzdvihnout drobné pletivo a přehazovat pod ním dopisy k sousedům. Na některých místech se podařilo drobné pletivo zpřetrhat, takže potom někdo vylezl na ramena někoho jiného, prostrčil ruku dírou a mohl přehodit do vedlejšího kotce nebo i o jeden dál to, co potřeboval. Tím, že jsme se zapojili do celovězeňského předávání informací, jsme byli nuceni sloužit jako článek pro předávání i my. To si ani neumíte představit, co jsme na žádost sousedů přehazovali z jednoho kotce do druhého! Jednou to byl pytlík machorky – sotva jsme ho nacpali do díry pod pletivem. Jindy zase patnáct mýdel, přičemž se předávala po jednom, vždycky v tom okamžiku, když se bachař otočil.

Jednou jsme na vycházce ještě nestačili zjistit, kdo jsou naši sousedi vlevo a vpravo (normální věc), a už nám zprava s velkou námahou strkali tlustou knihu a za ní ještě jednu – byly to vzpomínky generála Žukova. Jeden díl jsme prostrkali dál, ale druhý uvázl v díře pod pletivem. Ani my, ani sousedi jsme ho nedokázali prostrčit tam nebo zpátky. Takže ho bachaři našli. Ale pro předávání dopisů byl tenhle způsob jak dělaný.

Anebo, řeklo by se, velmi primitivní způsob – psát nápisy na zdi. Ale jak to fungovalo! Co nejdrobnějším písmem a tužkou, všude, kam člověka přivedou: v umývárně, na vycházce, v transportních celách, všude se každý snaží zanechat autogram, seznam lidí na cele, a když

to jde, tak i kratoučkový nápis. Praxe dokázala, že během týdne si tyhle nápisy přečte člověk, kterému jsou určeny. My jsme obvykle psali anglicky, aby bachaři nepochopili smysl. Domýšleli si samozřejmě, že anglicky si píšou političtí vězni. A vůbec – angličtina se v našem podání brzy stala jakousi šifrou, nebo dokonce až žargonem: anglicky jsme na sebe mohli křičet z okna do okna, povídat si přes topení a nikdo jiný tomu nerozuměl.

Takže takhle jsem tu proseděl už dva a půl roku (vlastně ještě předtím rok 1972–1973, předtím než mě poslali do lágru). Poslední tři měsíce byl nějaký klid – do práce nás už nenaháněli ani nám nenapařovali ostrý režim. Tenhle klid se mi zdál velmi podezřelý. Ještě k tomu nás všechny politické koncentrovali do jedné budovy, seděli jsme vždycky ob celu. Do té doby se nás snažili rozstrkat po celém vězení, abychom se hůř domlouvali. A najednou jsme byli všichni na jedné hromadě: dva na dvanáctce, čtyři na desítce. Já jsem seděl v desítce. Ještě další čtyři seděli na sedmnáctce, ale dva z nich právě poslali zpátky do lágru a dva do vyhnanství a osazenstvo na cele se tak kompletně vyměnilo. Deset lidí sedělo ještě v budově č. 1, ale ani ty nikdo nehonil do práce. Velitelé prý říkali, že koncem roku budou všichni političtí přeřazeni na náš blok. Bylo těžké odhadnout, jestli na nás vedení věznice něco chystá, nebo nás naopak nechává na pokoji. Pokud nepočítáme další útok na naše knihy, žádné příznaky bojových příprav jsme nepozorovali. I když, skoro všem zakázali korespondenci, a to je vždycky špatné znamení.

Už od konce minulého roku se stalo pravidlem, že nám bachaři zabavovali veškeré naše dopisy. Když žádáme o sdělení příčiny konfiskace, odpovídají, že nic sdělovat nemusejí, prý napište nový dopis. A když ho napíšeme, tak nám ho zase zabaví. Takhle buzerace trvala už skoro rok, nepodařilo se mi za tu dobu poslat domů ani jeden jediný dopis. A nebylo jasné, koho tím chtějí potrestat – moji matku, nebo mě? A tak to bylo i s ostatními, někdo byl bez korespondence půl roku a další osm měsíců. Chtě nechtě jsme se museli uchylovat k nelegálním informačním kanálům.

Nové zprávy přicházely ze svobody jen stěží. A většinou byly neveselé. Někoho zavřeli, další vyhnali do zahraničí. Někoho hnali na východ, někoho na Západ – a všechno to byli moji přátelé, lidé, které jsem znal už řadu let. Ať mi bylo sebevíc líto těch, kteří seděli, věděl jsem, že se někdy zase uvidíme, přeče

nezmizeli navždycky. Ale u těch, které vypověděli na Západ, jsem měl pocit, jako bych je doprovázel na poslední cestě; ty už nikdy neuvidím. Moskva se vylidňovala a já jsem na svobodu myslel stále míň a míň. Obzvláště těžko mi bylo, když se mě někdo ze známých veřejně zřekl nebo se veřejně kál. To jsem potom musel zapomenout navždy celý jeden kus svého života. Dlouho mi ještě v paměti zničehonic vyplouvaly zapomenuté epizody, kousky setkání či útržky rozhovorů. Nejde se jich rychle zbavit, jako bych snad já sám nesl vinu na jejich zradě.

Kdysi jsem byl velmi společenský člověk, lehce jsem navazoval kontakt a už po několika dnech jsem považoval lidi za své přátele. Ale jednoho po druhém odnášel čas a já jsem se začal novým známým vyhýbat. Nechtěl jsem už znovu prožívat tu bolest a strnulost, když člověk, o kterém jsem si myslel, že mě má rád, mě najednou malodušně zradil a já jsem ho musel navždy vyškrtnout z paměti. Bylo mi strašně, když jsem si uvědomil, že se jim podařilo zlomit dalšího člověka. Když vraty lágru přichází nový transport a staří muklové stojí u vrat, dokážou neomylně odhadnout nově přichozí: tohle bude práškač, tohle buzna, tenhle už vyžírá odpadní jámy a tamten – to je dobrý chlap. Časem jsem chtěl nechtěl začal všechny lidi posuzovat podle lágrového úsudku a tím se okruh mých přátel ještě zúžil. Postupně mi zůstala skupina lidí, kteří mi byli neobyčejně drazí. Byli mým jediným bohatstvím, byli vším, co jsem za ta léta získal. Když někoho z nich zlomili, tak jedině mučením. A zase nás bylo v mém zámku o něco míň, jedno místo u krbu osiřelo, náš rozhovor utichl, hudba se odmlčela a vítr sfoukl svíce. Na zemi zůstala jen noc.

Tihle lidé, kteří mi byli nejdražší na světě, teď odjížděli na Západ a propadali se do nicoty. Zprávy k nám o nich nepronikaly, a když, tak leda ze sovětských novin. Jejich hlasy zněly jako hlasy z onoho světa. Poslední dobou si na mě najednou zase vzpomněl sovětský tisk. Skoro šest let mlčel, dal si pauzu, a najednou se objevila celá stránka v „Literárních novinách“. Rozhovor s prvním náměstkem ministra spravedlnosti SSSR Sucharevem. Už v roce 1972, hned po skončení soudu, se v moskevských novinách objevil malý článek s nadpisem „Hanebný životopis“. Tenhle článek obsahoval přehrsle nadávek a lží, tak jak to bylo v sovětské propagandě zvykem. Ale přece jen nepřekročil hranice rozsudku, autor k němu nepřidal žádnou vlastní lež. Nicméně náměstek ministra spravedlnosti plácal naprosté

nesmysly, které jen hodně vzdáleně souvisely s mým rozsudkem. Podle jeho slov jsem byl obviněn téměř ze spolupráce s Hitlerem a z podněcování ozbrojeného povstání. Bylo docela veselé číst tohle v „Literárních novinách“ s milionovým nákladem, které se rozesílaly i do těch nejzapadlejších koutů země, a přitom mít u sebe rozsudek s razítkem sovětského soudu. Zajímalo mě proto, komu je vlastně takováhle slátanina určena... V naší době, kdy všichni poslouchají západní rádio, a při transportu mě poznávají dokonce i stráže, mi není úplně jasné, co takovou hloupostí můžou získat.

Pokusil jsem se o protest legální cestou: napsal jsem dopis redaktorovi Literárních novin, generálnímu prokurátorovi a ministru spravedlnosti. Ve vězení mi ale všechny dopisy zkonfiskovali. Ani jednu stížnost jsem kvůli nim nemohl odeslat, dokonce ani oficiální žalobu za pomluvu určenou soudu. Já jsem si strašně přál dostat jakoukoliv, třeba i tu nejhoupější, ale přece jen oficiální odpověď. Veselé na celé situaci bylo to, že podle sovětských zákonů je pravomocný rozsudek soudu závazný pro všechny úřední osoby i organizace. Zajímalo mě, jak se z toho vykroutí, psal jsem proto klidným tónem, zdržel jsem se všech závěrů a vlastních názorů, pouze jsem konstatoval nesoulad mezi rozsudkem a informacemi publikovanými v článku. Ale vězení nepustilo ven vůbec nic. Takhle to dělají vždycky: jedni vykřikují lži do celého Sovětského svazu a druzí umlčují ty, kteří by je mohli usvědčit ze lži. Tohle je typická komunistická dělba práce.

Pozval si mě na pohovor výchovný pracovník a přesvědčoval mě:

„Nechte toho, nepište pořád něco. Proč to děláte? Vždyť je to všechno hloupost, prosím vás, taková maličkost.“

„Opravdu je to maličkost?“ ptám se. „Rozsudek jménem Ruské federace je závazný pro všechny. Vy mě na základě tohoto rozsudku držíte ve vězení, a najednou se ukazuje, že není správný.“

„Ale jděte,“ říká on, „nevšímejte si toho, noviny přece vždycky lžou. Stojí za to si tím cuchat nervy?“

„Ale vždyť to řekl náměstek ministra spravedlnosti! Třeba ví líp, za co jsem byl souzen? Co když můj starý rozsudek někdo změnil nebo přezkoumal? A já tady sedím a o ničem nevím.“

„Kdepak, rozsudek je správný, nedělejte si starosti, nám by to přece řekli.“

Náš vychovatel, kapitán Dojnikov, není zlý člověk, sám od sebe podlosti nedělá. A povinnostmi není zrovna zavalen, vždyť od něj

nikdo vážně nepožaduje, aby nás nějak převychoval. Všichni vědí, že je to nadlidský úkol. On s námi čas od času musí vést pohovor. S někým jiným bychom se odmítli bavit. Poslední dobou už na nás zkusili tři nebo čtyři pracovníky věznice.

Ti se nejdřív radovali: přeřadili nás na lehkou práci! Političti vězni jsou klidní, sprostě nenadávají, nervou se, nehrají karty, tiše si sedí a čtou si knížky. To není práce, ale sanatorium! Ale už po třech měsících sami podávali žádost o přeložení a souhlasili s odchodem třeba i ke zbojníkům a hrdlořezům. Shora na ně totiž tlačilo velitelství a vyžadovalo od nich na nás materiály, vyžadovalo, aby nám přitáhli šroubky. A když jsme projevovali jakékoliv náznaky protestu, vinen byl vychovatel a důtky padaly na hlavu jemu. A zespoda jsme tlačili my: psali jsme donekonečna stížnosti, člověku z nich šla hlava kolem. Kromě toho si na nás vychovatelé nedokázali zvyknout, nedařilo se jim navázat s námi kontakt. Zvykli si na zloděje, kriminálníky, na jejich psychologii. Stačilo jim vynadat do všech čertů, vrazit jednu dvě po tlamě a byl klid. Ale my jsme potřebovali něco zvláštního, něco, co tito vychovatelé nedokázali pochopit. Nakonec u nás zůstal Dojnikov.

Ve vězení byl považován za největšího budižkničemu mezi důstojníky, za nejhloupějšího a nejnezodpovědnějšího z celého sboru. Mundúr na něm visel jako na věšáku. Mluvit moc neuměl a psát se mu dařilo jen taktak. Předhodili nám ho jako oběť, kterou máme rozsápat, a doufali, že ho za tři čtyři měsíce vyprovodí do důchodu pro neschopnost. Ale naprosto nečekaně se právě on u nás uchytil. Naprosto nám vyhovoval, na něj jsme nikdy stížnosti nepsali. Jeho vytáhlá rachitická postava v nepadnoucí ušmudlané uniformě v nás vyvolávala spíš soucit. Mluvil kostrbatě, nesouvisle, neustále přeskakoval od jednoho tématu k druhému. Přitom se proěkl o mnohých věcech, které jsme považovali za důležité. I on věděl, že ho trpíme, a tak, když nás vyzval k pohovoru, mluvil s námi o všem možném: o rybaření, o fotbale – klidně i hodinu žvanil, co mu slina na jazyk přinesla. Jen občas vtěsnal do vyprávění s provinilým úsměvem něco o politice strany a hned zase přeskočil zpátky do zpretrhaného vyprávění bez konce a začátku a rychle se snažil zahladit tuto netaktnost. Tak si hodinku popovídal a do výkazu zapsal, že provedl pohovor. Při bližším pohledu přitom nebyl vůbec tak hloupý, jak se zdálo. Někdy byl dokonce mimořádně vynalézavý.

Všechno, co z něj dělalo budižkničemu, u něj vzniklo jako pruhy u zeby – byl to výsledek přírodní selekce. A kromě toho musel nějak sladit svou hrubou funkci se svou nehrubou povahou.

Je až zarážející, jak se takové rozpory v ruském člověku smiřují. Jen zřídka jsem se setkával se sadisty mezi bachaři, dokonce i skutečně zlých povah mezi nimi nebylo tak moc. Obyčejně jsou to prostí ruští muzici, kteří utekli z kolchozu do města. Když dostane takový Dojnikov příkaz postavit nás ke zdi a zastřelit, postaví nás ke zdi a zastřelí. Samozřejmě že si to zařídí tak, aby jeho osobně na takovou práci pro neschopnost neposlali. A klidně se nás pokusí nějak utěšit, abychom se na něj za celou tu šlamastyku nezlobili. Ale stejně nás nechá klidně postřílet!

Je mi až trapné se přiznat, kolikrát jsme na jeho prosbu stáhli svoje stížnosti. Přejde na celu, v ruce naše stížnosti, stojí tam tak zkroutěný a mele páte přes deváté, čert aby se v tom vyznal. A celým svým vzezřením nás prosí: Prosím vás, prosím vás, vezměte si ty stížnosti, co já s tím, s těma vašima stížnostma. Proč musíte zrovna teď psát nějaké stížnosti? Chlapci, vezměte si je zpátky, já už mám i tak život pod psa... A my?! My s nimi vedeme válku, ne na život, ale na smrt, nás už skoro rozšlápli jako štěnice a umořili. Přesto si z jeho rukou bereme papíry zpátky. Nemůžeme zvednout ruku k úderu, nemáme to srdce – je nám líto Dojnikova.

Vzpomínám si, že v Institutu Serbského, kde na mě dělali znalecký posudek, pracovaly jako pomocnice babky, obyčejné vesnické babky, skoro všechny věřící, křížek schovaný v záhradě. Tyhle babky nás litovaly a obzvlášť ty, které přivezli z lágru, z vězení, vyhublé a umořené. Tajně nám nosily jídlo. Jednou zasunuly pod peřinu jablko, jindy laciné bonbony nebo rajče. Zábavné bylo poslouchat, jak mluví s opravdovými pacienty, duševně nemocnými, kteří jen zírají do jednoho místa nebo bloumají bezcílně sem a tam. Stejně jako rolnice pokřikovaly na krávy, tak i ony mluvily s blázný bez jakékoliv zloby: „Jdeme, říkám, kam mě to táhneš? Co ty tady?!“ Čekal jsem, že vytáhne proutek a popožene ho. A přitom právě tyhle babky na nás nemilosrdně donášely. Každou prkotinu, každé naše slovo si pamatovaly a vyzvonily ho sestrám, které to zapisovaly do sešitu. Stávalo se, že se chystal útek nebo se někdo rozhodl simulovat, hlavně pokud mu hrozil trest smrti – babky si všeho hned všimly a okamžitě to hlásily. A když jsme se jich upřímně ptali: „Proč to děláte?

Vždyť jste křesťanky!“, odpovídaly: „Máme holt takovou práci.“ A zkuste se s nimi dohadovat. Možná že ani Brežněv není špatný člověk, prostě má jenom ohavnou práci – je generálním tajemníkem strany.

Je zajímavé, že se o socialismu píšou knihy, vědecké práce i monografie na nejrůznější témata – politická, ekonomická, sociologická nebo statistická. Ale nikdo ještě nenapsal práci o tom, co se v socialismu děje s lidskou duší. A přitom bez takového průvodce po sovětské duši jsou všechny ostatní monografie k ničemu. Spíše celou záležitost ještě víc zamlžují. Jak musí být těžké pochopit to čertovo Rusko zpovzdáli! Záhadná země, záhadná ruská duše!

Pokud soudíte podle novin, knih a filmů (a mimochodem, jak jinak si také utvářet názor na Rusko), jsou tu všichni šťastní. No, nemají tu sice politickou svobodu, politickou pluralitu, ale zato jsou šťastní – lid a strana kráčeji jedním krokem! Jen volby u nás nejsou žádné volby, kdo ví, jak to vlastně nazvat: vybírá se z jednoho kandidáta, jiná možnost není. A voleb se účastní 99,9 procenta obyvatelstva, přičemž 99,899 procenta hlasuje „pro“. Životní úroveň máme nízkou, prý je u nás nedostatek potravin, ale lidé nestávkují! Říká se, že nás moří v lágrech a ve vězeních pro nic za nic, nepouštějí nás do zahraničí, a přitom – podívejte se: ve všech vesnicích a městech jsou mítinky, jednomyslně souhlasíme s politikou strany a vlády! Odpovídáme na starosti strany zvýšením produktivity práce! Hlasujeme jako jeden muž, každý okamžitě zvedá ruku. Tak kde je zakopaný pes? Přijíždějí k nám zahraniční korespondenti, účastní se mítinků a skutečně: všichni jsou s politikou strany zajedno, nikdo se nezdržel hlasování.

Říká se, že země je ekonomiky zaostalá, pracuje se hlavně rukama a tak dále, ale vždyť Sověti vypustili první sputnik, první člověk letěl do kosmu, předešli Spojené státy. Kromě toho mají ohromný zbrojní průmysl, tak silný, že se před ním třese celý svět – kde na to berou? A mají spoustu vědeckých objevů, a jakých! A co třeba Velké divadlo nebo balet? Copak to jsou všechno otroci?

No, literaturu tedy mají dost nudnou, všude se píše pořád dokola o plnění plánu a výrobě, o schůzích, ale vždyť to tam lidé čtou a kupují, tak se jim to asi líbí. A mají nějaké jednotlivé nedostatky – ale ty sami přiznávají a kritizují. Dřív tam měli nějaké represe, teror, ale teď už se tam nic takového neděje. Všechno prošetřili, odsoudili chyby a nevinné propustili. A do zahraničí je přece jen pouštějí. Jsou tu turisté, sportovci, umělci, přijíždějí různé delegace – a všichni jsou spokojeni, všichni se

vracejí zpátky. No, stává se, že jeden nebo dva utečou, tak to znamená, že těm dvěma se žilo špatně. Ale ostatním snad dobře, ne?

Když se zeptáte kteréhokoliv sovětského člověka na ulici, jestli se mu žije dobře, nebo špatně, odpoví vám podle předpisu: žije se mi dobře, mnohem lépe než na Západě. A co když se mu opravdu žije lépe? Vzdělání je zadarmo, zdravotní péče je bezplatná, nájmy jsou nízké, neexistuje nezaměstnanost nebo inflace. Co když ta západní propaganda opravdu lže a život u nich je opravdu překrásný?

Existuje ještě jedno vysvětlení: Co když je ten jejich život lepší než náš, protože oni jsou jiní, zvláštní, a potřebují právě takovýhle život, nepotřebují náš hmotný dostatek a svobodu?

Ti zatracení disidenti to celé jenom komplikují. Pokud je všechno tak špatné, jak o tom mluví, pokud tam opravdu vládne taková zvěle a bezpráví, jak to, že jsou ještě naživu? Vždyť mnozí z nich ani nesedí ve vězení. Takže tam přece jen nějaká svoboda bude, nějaká ta práva se najdou, že? Nebo jsou prostě součástí nějaké konspirace, která je pro sovětské zřízení výhodná? A co když to všechno vymyslela zahraniční rozvědka? A vůbec! Kolik těch disidentů vlastně je? Vždyť tu jejich protestní petici podepsalo deset lidí. Tak to je v zemi, kde žije dvě stě padesát milionů obyvatel, pro smích i kanárům.

Dobře, dobře, tak jestli je jim opravdu tak špatně, proč neslyšíme o povstáních, o masových protestech, o demonstracích a o stávkách? A masový teror už tam přece také nemají. Do basy tam šoupnou deset patnáct lidí za rok, to se nedá s Chile nebo se Severní Koreou vůbec srovnávat. Existuje ještě řada dalších otázek, které budí rozpaky a na něž chybějí odpovědi...

Kriticky smýšlející západní pozorovatelé dospívají po – jak jsou přesvědčeni – podrobném prozkoumání problému ke dvěma závěrům. Pokud je pozorovatel spíše levicového zaměření: SSSR je překrásná země a její systém je také překrásný a pokrokový. Lidé jsou šťastni a nehledě na jednotlivé nedostatky budují světlé zítřky. Buržoazní propaganda se samozřejmě chytá těchtohle jednotlivých nedostatků a snaží se překroutit, pomluvit a přelhat nejsvětější střed. Pokud pozorovatel není tak úplně levicového zaměření: Rusové, to jsou zvláštní lidé. Co je pro nás špatně, to se jim náramně líbí. Jsou to takoví fanatici, že se hrnou budovat socialismus, že jsou připraveni odřít se našeho způsobu života i různých vymožeností, na které jsme si my už dávno zvykli. V obou případech následuje stejný závěr.

Nebudeme se jim do toho plést, nemůžeme přece zakázat člověku utrpení, když se mu to líbí, nebudeme přece zachraňovat lidi proti jejich vůli. Rusové jsou už holt takoví!

Ano, je velmi těžké pochopit tuhle zemi zvenčí a vlastně to asi ani nejde. Ale je to jednodušší zevnitř? Chci říct tohle – je jednodušší, aby současnost pochopili ti „Rusové“ (na Západě nás všechny mají za Rusy, od Moldavanů po Čukče), kteří v téhle zemi strávili celý svůj život?

Tady ho máme, narodil se: budoucí sovětský člověk, člověk nového typu. A ze začátku ho nikdo nemůže považovat za disidenta. Nevyžaduje žádné zvláštní svobody, nechte zakázané knihy, neprosí, aby ho pouštěli do zahraničí, neprotestuje proti místu a času svého narození. On to, pravda, ještě ani neví, ale za mnohé už je sovětskému státu a rodné straně dlužen. Nebyť jejich neutuchající práce a péče, neležel by si tu v kočárku a necucal dudlík. Ale velmi brzy mu připomenou, že má splatit svůj dluh.

Rodiče ho dají kvůli zaměstnání nejdříve do jeslí a potom do školky. Pokud budou jeho první slova MÁMA a TÁTA, tak hned poté bezpodmínečně následuje LENIN. Bude překvapovat svoje rodiče svými schopnostmi, když jim ve dnech volna zarecituje:

*Velký 7. listopad!
Tento den má každý rád.
Jen se z okna podívej,
ulici rudé zamávej!*

Poté, ve škole, se mu jeho obzory opět rozšíří. Postupně se dozví, že Bůh nikdy nebyl a není, že veškerá historie lidstva se jeví jako přechod od tmy ke světlu, od nespravedlnosti a poroby ke svobodě a socialismu. Že lidé všech věků snili o životě v takové zemi, jako je ta naše, a proto celá tisíciletí chystali povstání a brali na sebe muka, oběti a tresty. Že všechny velké osobnosti usilovaly o vytvoření takové společnosti, jakou jsme my nakonec vybudovali – i když to třeba samy úplně nevěděly. Co například Lev Tolstoj? Zrcadlo ruské revoluce. Nyní je svět rozdělen: na jedné straně síla světla, štěstí a rozvoje u nás, na straně druhé: reakce, kapitalismus a imperialismus. A oni pořád sní o tom, jak by zničili naše štěstí, chtějí si nás podrobit tak, jak je

poroben lid v jejich zemích. A aby se to nestalo, je třeba se dobře učit a poté velmi usilovně pracovat. Takové představy se získávají a rozvíjejí čím dál podrobněji a důkladněji, den za dnem. Nejdřív ve škole, potom na střední škole, na vojně a v práci. Viditelně to probíhá ve formě výuky historie Sovětského svazu: dějiny Komunistické strany Sovětského svazu, politické ekonomie, vědeckého komunismu, vědeckého ateismu, základů marxismu-leninismu, dialektického materialismu a tak dále a tak dále. V o něco méně viditelné formě, jakoby šeptem a hypnózou, se to přenáší ve filmech a knihách, na obrazech a sochách, v rádiu, televizi, novinách, na přednáškách, v učebnicích matematiky, fyziky, logiky, cizího jazyka, na plakátech, a dokonce i v dílech přeložených z cizích jazyků.

A když překládáte nějaký článek z učebnice francouzštiny, němčiny nebo angličtiny, bude o tom, jak špatně se žije dělníkům ve Francii a v západním Německu, Anglii nebo USA. Anebo naopak, jak šťastně se žije lidem pod sluncem socialismu. Mohou to být také události ze života velikých revolucionářů nebo z boje národů proti kapitalismu. Když otevřete učebnici logiky, jako příklad objektivní pravdy je v něm uvedeno následující: „Marxismus-leninismus je vítězné učení.“

Anebo si vezměme zprávy v novinách nebo filmové zpravodajské úvodníky. Novinky: V Bulharsku se otevřelo nové letovisko, nad Japonskem se přehnal tajfun, uralští pracující překročili plán, mnohatisícová stávka ve Francii, na Ukrajině byla letos bohatá úroda, strašlivá statistika dopravních nehod v Americe, v Taškentu bylo lidem předáno nové sídliště, studentská demonstrace v Itálii byla rozehnána... A už je vám jasné, že u nich mají jenom živelní katastrofy, demonstrace, stávky, policejní obušky, bídná obydlí a prudce klesající životní úroveň, zato u nás se stavějí nová letoviska, továrny, sklízíme bohatou úrodu, máme nekonečně dlouhá pole, rozzářené úsměvy, nové byty a blahobyty. TAM žijí temné síly reakce a imperialismu, které nám hrozí válkou a utlačují pracující. TADY budují světlé síly pokroku a socialismu zářivou budoucnost a bojují za jistý svět. A tohle všechno se na člověka hrne každý den, každou hodinu z tisíců novin, časopisů, knih, filmů, koncertů, rozhlasových pořadů, písní, básní, oper, baletu a obrazů. A paralelně s tím neexistuje nic a proti tomu také nic. A i když třeba jedete ve vlaku a díváte se do krajiny, která se míhá za oknem, i tehdy se vám do mozku vypalují hesla,

jež vám někdo vyložil v hlavě bílým kamenem a zpevnil cihlami: „Světů – mír!“, „Lenin žije!“, „Vpřed k vítězství komunismu!“

V osmi nebo devíti letech děti téměř z donucení vstupují do Pionýra, ve čtrnácti patnácti do komsomolu, tedy do mládežnických politických organizací s příslušnou disciplínou. Pro dítky to znamená aktivní účast v ideologickém boji: vštěpují jim a ona vštěpují ostatním vítězné učení a požaduje se od nich zvýšené tempo práce nebo úspěšnosti ve jménu světlých zítřků. Vždyť nikdo z nich ještě nesplatil dluh straně a vládě za jejich péči.

Co mají dělat rodiče? Mají se snažit vysvětlovat dětem od samého začátku, že jim někdo lže? To je nebezpečné: děti to řeknou svým kamarádům a ti zase svým rodičům nebo učitelům. A co mají svým dětem poradit? Mají mluvit otevřeně o svém nesouhlasu? Nebo mají mlčet, tajit svůj názor, lhát a žít dvojitým životem? A uvěří vůbec děti spíš vám než tomu, co je učí ve škole a co jim říká propaganda? Ideologie navíc neexistuje jako čistá substance, přimíchává se do všech školních předmětů: do dějepisu, do literatury, do biologie, do zeměpisu atd. A žák je musí znát a odpovídat přesně tak, jak se píše v učebnici. Rodiče nad tím proto nejčastěji mávnou rukou: až vyroste, pochopí to sám.

Dřív nebo později to skutečně pochopí, protože v životě téměř každého obyvatele SSSR takový světlý moment nastane. Vypráví se o tom takový vtíp. Učitelka v mateřské škole beseduje s dětmi. Pověsí na stěnu mapu světa a vysvětluje: „To jsou, děti, Spojené státy americké. Tam se žije lidem velmi špatně. Nemají peníze, a proto nekupují svým dětem bonbony ani zmrzlinu a nechodí s nimi do kina. A tohle je, děti, Sovětský svaz. Všichni lidé jsou zde šťastní, žije se jim dobře, kupují svým dětem každý den bonbony a zmrzlinu a chodí s nimi do kina.“ A najednou maličká holčička vzadu začne plakat. „Pročpak pláčeš, Táněčko?“ ptá se jí paní učitelka. „Já chci do Sovětského svazu!“ vzlyká holčička.

To je však pouze první impulz, první nedorozumění. Obvykle člověk dlouho pocítuje hrdost a radost z toho, že žije v takové krásné a jedinečné zemi. A opravdu – člověk musí mít ale štěstí, aby se narodil tady a teď! Stačilo by se narodit jen nějaké tři tisíce kilometrů západněji nebo o padesát let dřív a kolik by nás čekalo utrpení, kolik útlaku. Jenom jedno pořad není člověku jasné: proč to všichni všude tak vytrubují? No dobře, víme to, slyšeli jsme to, jsme šťastní a spokojení, nejlepší, nejpřednější a nejprogresivnější! Zapamatujeme si to, děkujeme, copak

na to může člověk zapomenout? Copak si to ještě někdo nezapamatoval? Postupně si začínáte všimnout, že v životě neprobíhá všechno tak hladce, jak se o tom píše v novinách. Všichni, kromě lidí ve vedení, přežívají od výplaty k výplatě. A pár dní před výplatou už se všude vyškrabují hrnce a každý hledá, u koho by si půjčil. A aby si člověk koupil oblečení, nábytek nebo televizi, tak se musí ztrhat, nějakým zázrakem ušetřit nebo si bokem přivydělávat. A neustále někde něco není. Jednou nepřivezli maso, potom zmizelo z pultů máslo, jindy se neurodily brambory. Fronty jsou úplně všude, člověk už si jich ani nevšímá, prostě v nich několik hodin stojí a čeká.

Potom vám může začít vadit neehospodárnost a lajdáctví. Někak nákladní auto vám třeba přivezlo pod okna obrovskou hromadu dřeva nebo cihel. Někdo je vezl, nakládal a vykládal. No a ta hromada tam leží rok, druhý – dokud se nerozpadne na prach. Nikdo to nepotřebuje. A potom se třeba rozkope celá ulice. Stavbu nelze nikdy obejít, ulice je uzavřena. Půl roku se tam něco opravuje, prý vodovod. Je to pravda – z kohoutku přestala téct voda. Nakonec to tedy spraví a jámu zasypou hlinou. Potom nákladní auto přiveze asfalt a ženské ho rukama a lopatami zarovávají. Ovšem asfalt ještě ani nestačil vychladnout a podívejme se! Přijela jiná brigáda, všechno rozkopali a zase se tu nedá čtyři nebo pět měsíců projít ani projet. Tentokrát prý opravují plyn. A opravdu! Člověk otočí kolečkem na sporáku a nic – plyn nikde. Proč to neopravili najednou, když byla celá ulice rozkopaná? napadne každého. Anebo jiná, téměř neřešitelná pohroma: protéká střecha domu. To je opravdová pohroma, protože nechat ji opravit je nemožné. Zástupy obyvatel se táhnou k místnímu sovětu, oblastnímu sovětu a k poslancům, píšou stížnosti a sbírají podpisy pod petice. Potom přijíždějí komise: prohlédnou si střechu a jejich expertiza zní, že je to skutečně tak – střecha protéká. Ale peníze na opravu nejsou, protože s opravou se nepočítalo. A tak se to jde stále dokola celé roky. Obyvatelé domu někde vystrachají staré lavory a vědra, postaví je na půdě pod střechu a s obavou se každé ráno dívají z okna – bude pršet, nebo ne? Anebo ještě jeden, zdánlivě nic neříkající fakt, který se mi ale právě v dětství pevně zaryl do paměti. Nedaleko našeho domu stál obchod, kam jsem často chodil pro chleba nebo pro cukr. Muselo se přejít přes ulici, obchod stál asi dvě stě metrů za křižovatkou s přechodem pro chodce. Aby chodci nepřekáželi dopravě, museli vždycky jít dvě stě metrů dolů na roh, tam přejít po přechodu a jít

zase dvě stě metrů nahoru k obchodu po druhé straně. Je jasné, že všichni běhali přímo přes silnici, nikdo to neobcházel. Ale právě na tomhle místě se vždycky schovával milicionář a nekompromisně všechny pokutoval. A asi státu vydělával pěkné peníze, protože ani nebezpečí dostat pokutu, ani nebezpečí srážky s autem lidi nepřinutily chodit zbytečně čtyři sta metrů. Nejen my, vytáhli kluci, ale i dospělí, dokonce staré babky ve válenkách a s umělohmotnými peněženkami v ruce, se vrhali střemhlav přes silnici a milicionář se mohl upískat. Zdálo by se, že řešení je jednoduché – zřídit na tomhle místě přechod pro chodce. Stejně s tím přecházením nikdo nic nenadělá, bude to tak pro všechny lepší. Ale kdepak. Celá desetiletí – a to jen, co si já osobně pamatuji – tam stál milicionář a vybíral pokuty.

Stěží dokážu určit, co tlačí státní moc kupředu, zda je to ekonomický příjem, nebo potřeba hájit svoji autoritu. Ale tenhle příběh je typický. Pravidla, která státní moc zaváděla, šla vždy proti přirozenosti, proti zdravému rozumu a vždy byla nastolena pod pohružkou trestu. Nedá se říct, že by to nějak měnilo lidskou psychologii nebo to lidi naučilo poslušnosti. Ale je fakt, že se tímhle způsobem všichni stávali viníky před státem. Stát mohl kteréhokoliv člověka kdykoliv potrestat. Souvisí s tím i typická filozofie pořádku a státní moci: Povolíme jim, aby si dělali, co chtějí, a oni nám tu z toho udělají holubník! Stát vyžaduje pořádek! Všechny maličkosti se hromadí a začínají zastiňovat štěstí sovětského člověka, jeho víru ve světlou budoucnost. Ale tisícihlasý chorál novin a časopisů, filmů a rozhlasových pořadů, lektorů a osvícených hlav je tady, aby mu ten pocit nejistoty vysvětlil:

Soudruzi, není třeba hned zobecňovat! Ano, existují jednotlivé nedostatky a přechodné problémy. Místní správa zatím nepracuje dostatečně pružně a přesně. A my ji za to kritizujeme, my od každého žádáme nápravu. Nesmíte zapomínat, že kráčíme, takřikajíc, po neprošlapané cestičce, my stavíme naši novou společnost, nemáme se koho zeptat a občas se můžeme zmýlit. Ale podívejte se, čeho jsme dosáhli, co jsme vybudovali od roku 1913! Je jasné, že ve jménu dokonalé budoucí společnosti musíme sami přijmout oběti. Teď to možná není jednoduché, ale později nám naše děti poděkují. Můžeme se mýlit v jednotlivých případech, ale celkově jdeme správnou cestou, vedou nás světlé myšlenky. Nezapomínejte na kapitalistické obklíčení, které nám škodí a bude škodit. Vždyť právě na to oni čekají – abychom zaváhali a ztratili síly. Nepřítel nespí! A abychom se s ním

mohli úspěšně utkat, musíme také přinést nějaké oběti (a tak dále a tak dále).

A co na to říct? Copak můžeme tvrdit, že když nám protéká střecha, tak je komunismus špatný a nebudeme ho budovat? Nebo když není maso, že jsme neměli dělat revoluci?

A léta běží, mění se v desetiletí a sovětský člověk už dobře ví, že to nejtrvanlivější v jeho životě jsou právě přechodné problémy. No co, vždyť pokud vidím ve svém okolí, u sebe v práci, v tom oboru, ve kterém pracuji, nehospodárnost, nepořádek a podvody, tak to přece neznamená, že takhle špatně to vypadá všude nebo že nikdy nebude lépe. Vždyť přece naši občané létají do vesmíru, náš balet sklízí v zahraničí jeden úspěch za druhým, budujeme obří továrny a přehrady. Takže všude a všechno nemůže být u nás tak špatné. Máme úspěchy, někdy dokonce i výrazné. V každém případě se u nás nežije tak špatně jako na Západě. U nich neuplyne ani měsíc bez stávk. Tam už se daří lidem hodně zle, když se rozhodnou stávkovat. A také u nás nemáme na rozdíl od Západu žádnou nezaměstnanost a neumíráme hlady.

Léta běží, nic se nemění a člověka svírá nejistota: dobudujeme my ten komunismus vůbec někdy? A co když jsme ještě ani nezačali? Vždyť od roku 1917 do roku 1922 žádná sovětská moc pořádně nebyla, to je jasné – probíhala občanská válka. Potom až do roku 1930 běžel NEP, který představoval – jak ví každé malé dítě – odklon od správné linie. Po NEPu trval až do roku 1953 kult osobnosti, takže to také tak úplně nebyla sovětská moc. A potom, do roku 1964, držel oště v ruce Chruščov, ale jak se ukázalo, ten také nepostupoval správně a byl sesazen. Vychází nám to tak, že jsme na cestu správného života nastoupili až v roce 1965? Tak to si musíme ještě počkat! Možná že i dnešní vůdci budou sesazeni a po jejich smrti nám někdo vysvětlí, že to zase nebylo ono.

Trvalý stav nedůvěry se rychle přehoupne v přesvědčení, že propaganda úplně lže. Je sice hodně těžké získat nějaké informace, ale přesto ani my nežijeme v úplné izolaci. Postupně zjišťujeme, že v jiných oblastech nebo okresech se nežije o nic lépe, často spíš hůř než u nás. V ostatních odvětvích průmyslu panuje stejný chaos jako v tom našem. A to s tím vesmírem, to je snad nějaká pohádka pro malé děti. Mohutné přehrady stavěli vězni za denní příděl chleba. Jenom ten balet nám zůstal, ale o něm toho moc nevíme. Nerozpadá se náhodou celý baletní soubor? A k čertu s baletem, z toho pro mě chleba nekouká...

K tomu k nám prosakují informace, že na Západě není všechno tak (nic není tak), jak nám tady říkají. Ukazuje se, že lidem bez práce se platí podpora. Platí se jim peníze, i když nepracují. To je teda síla! U nás by je poslali na Sibiř, ať si tu svoji podporu v nezaměstnanosti vybírají tam... A každý tam má auto. A v obchodě je salám pořád, dokonce několik druhů, a nemají tam fronty – to je ráj, ne? Pohádka! A tady končí víra ve světlou budoucnost.

Jeden můj známý provedl v padesátých letech takový veselý experiment. Šel do obchodu a postavil se do fronty na mléko. Řada byla dlouhatánská, prodavači pracovali pomalu jako lenochodi. Lidé ve frontě si začali stěžovat, že prodavači jsou pomalí a že se na všechny určitě nedostane. V jedné tišší chvíli mezi výbuchy zlosti se můj známý ve frontě nadechl a řekl hlasitě a zřetelně: „To je ale nepořádek! Fronta na půl dne. To už je jako v Americe!“ Na hlavu se mu v mžiku začala snášet sprška lidového hněvu: „Prosím vás, občane, jakápak Amerika? Něco takového je možné jenom u nás!“ Ještě dlouho se na něj všichni vyčítavě a soucitně dívali.

Čím dál tím lépe. Ukázalo se například, že zatímco my bojujeme s přechodnými problémy, ti nahoře, v oblastních a ústředních výborech v Kremle, už dávno komunismus vybudovali. Tajně si mezi sebe rozdělují kaviár, salám a nejrůznější zboží z dovozu. Dokonce si stačili postavit i vily, vybudovali kolem nich vysoké ploty a u vrat stojí ochranka. A to všechno proto, aby nikdo neviděl, jak si tam baští kaviár. My jsme pro ně vzduch, ať si třeba zdechneme!

To, co jsem teď popsal, je ta nejdelší cesta přemýšlení a prozření nejúspěšnějších sovětských lidí. Většinou se všechno odehrává mnohem rychleji. Dříve nebo později člověk narazí na takovou do nebe volající nespravedlnost a lež, že už nemůže mlčet. Ať už je důvod jakýkoliv, vždy vede k přímému konfliktu se sovětskou mocí. Pokud pracující komunikuje se svou dělnicko-rolnickou mocí z pozice prosícího nebo protestujícího jedinice, je to velmi užitečné. A je jedno proč, ať už je to kvůli razítku v občance, dřavé střeše, nehospodárnosti v práci, získání bytu nebo proto, že jeho příbuzného zavřeli pro nic za nic do vězení. Pracující začíná hledat pravdu, píše stížnosti, petice, chodí na pohovory a začíná dostávat odpovědi, přičemž jedna je drzejší než druhá.